

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

POVIJEST I OBNOVA SKLOPA GRKOKATOLIČKOG SJEMENIŠTA I CRKVE

SV. ĆIRILA I METODA NA GORNJEM GRADU U ZAGREBU

Sonja Prijic

Mentor: dr.sc. Franko Ćoric, viši asistent

ZAGREB, 2013.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

POVIJEST I OBNOVA SKLOPA GRKOKATOLIČKOG SJEMENIŠTA I CRKVE

SV. ĆIRILA I METODA NA GORNJEM GRADU U ZAGREBU

Sonja Prijić

SAŽETAK

Rad je podijeljen u sedam poglavlja. Prvo se poglavlje bavi smještajem grkokatoličke vjerske manjine u kontekst Republike Hrvatske, a drugo smještajem grkokatoličke crkve sv. Ćirila i Metoda i njenog sjemeništa u povijesni i urbanistički kontekst Gornjeg grada. U trećem su poglavlju izložene specifičnosti i problemi historicizma, razdoblja koje je oblikovalo crkvu sv. Ćirila i Metoda, i njegovog odnosa prema spomenicima. Četvrto i peto poglavlje bave se poviješću i ranijim konzervatorsko-restauratorskim zahvatima na sjemeništu i crkvi, dok je šesto poglavlje posvećeno posljednjoj fazi obnove crkve i svetišta, koja traje i danas. Sedmo, i posljednje, poglavlje, ističe specifičnosti i probleme s kojima su se susreli restauratori koji su radili na ovoj obnovi.

Rad je pohranjen u knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Rad sadrži 69 stranica, 15 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: obnova grkokatoličke crkve i sjemeništa sv. Ćirila i Metoda, Bollé, historicizam, Gornji grad.

Mentor: dr. sc. Franko Ćorić, viši asistent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: dr. sc. Franko Ćorić, viši asistent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Dragan Damjanović, docent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Danko Šourek, viši asistent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Datum prijave rada: rujan 2011.

Datum predaje rada: ožujak 2013.

Datum obrane rada:

Ocjena rada:

Zahvale

Najveća zahvala vladiki Križevačke eparhije i župniku župe sv. Ćirila i Metoda Nikoli Kekiću na savjetima i dopuštenju da se koristim njegovim arhivom, zatim restauratoru Duji Juriću na iscrpnom razgovoru, te Maji Gorianc Čumbrek i Sanji Veršić iz Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode, bez kojih ovaj rad ne bi bio cjelovit.

Sadržaj

Uvod.....	
1. Ustroj grkokatoličke crkve u Hrvatskoj.....	1
2. Smještaj sklopa grkokatoličkog sjemeništa i crkve sv. Ćirila i Metoda na Gornjem gradu u Zagrebu.....	2
3. Historicizam i obnova spomenika.....	4
3. 1. Neki gospodarski, politički i kulturni aspekti historicizma.....	4
3. 2. Restauratorske intervencije Hermanna Bolléa – zahvati slični pregradnji crkve sv- Ćirila i Metoda.....	9
3. 2. 1. Bolléova intervencija na grkokatoličkoj katedrali Presvetog Trojstva u Križevcima.....	13
3. 2. 2. Bolléova intervencija na pravoslavnoj crkvi Preobraženja Gospodnjeg u Zagrebu.....	15
4. Povijesni razvoj grkokatoličkog sjemeništa na Gornjem gradu u Zagrebu.....	16
4. 1. Povijesni razvoj sjemeništa od njegovog osnutka do kraja 18.st.....	16
4. 2. Povijesni razvoj sjemeništa kroz 19.st.....	21
5. Povijesni razvoj grkokatoličke crkve sv. Ćirila i Metoda na Gornjem gradu u Zagrebu.....	24
5. 1. Povijesni razvoj crkve od prve sjemenišne kapele do polovice 19. st.....	24

5.2. Veliki potres 1880. U Zagrebu i Bolléova pregradnja grkokatoličke crkve sv. Vasilija.....	27
6. Restauratorske intervencije na sklopu grkokatoličkog sjemeništa i crkve sv. Ćirila i Metoda u 20. i 21. st.....	34
6. 1. Intervencije na grkokatoličkom sjemeništu u 20. i 21. st.	34
6. 2. Manje preinake na crkvi sv. Ćirila i Metoda 1930-ih godina.....	36
6. 3. Intervencije na crkvi sv. Ćirila i Metoda u 1950-im i 1960-im god.....	37
6. 4. Posljednja obnova crkve sv. Ćirila i Metoda od 1998. do danas	38
6. 4. 1. Radovi u interijeru crkve sv. Ćirila i Metoda.....	40
6. 4. 2. Radovi na eksterijeru crkve sv. Ćirila i Metoda.....	49
7. Konzervatorski problemi pri posljednjoj obnovi sklopa grkokatoličkog sjemeništa i crkve sv. Ćirila i Metoda	53
Zaključak.....	

Uvod

Ovaj se rad bavi aktualnom temom još uvijek nedovršene obnove sklopa grkokatoličkog sjemeništa i crkve sv. Ćirila i Metoda. U prvom se dijelu rada položaj grkokatoličke vjerske zajednice u Hrvatskoj ukratko smješta u pravni, povijesni i geografski kontekst, zatim se osvrće na smještaj sjemeništa i crkve unutar prostora Gornjeg grada. Potom je izvornom stanju crkve, a u kontekstu posljednje obnove je to intervencija Hermana Bolléa, dat politički, kulturni i povijesni kontekst, proširen osvrtom na Bolléov rad u Hrvatskoj, osobito na dvije pregradnje srodne pregradnji sv. Ćirila i Metoda.

U zasebnom je poglavlju iznesena detaljna povijest i razvoj grkokatoličkog sjemeništa u Zagrebu, zatim i crkve u vlastitom poglavlju, da bi u sljedećem bile obrađene intervencije na sklopu učinjene u 20. i 21. stoljeću. Posljednje poglavlje dodatno tumači problematiku zadnje obnove sjemeništa i crkve sv. Ćirila i Metoda.

Cilj rada je da ispita na koji način se u praksi provodi jedna suvremena obnova, i to osobito na spomeniku uvjetno rečeno manjeg značaja, na koji većina građana Zagreba jedva da i obraća pažnju, i koji je u literaturi do sada uglavnom tek spomenut.

Metode istraživanja korištene u ovom radu bile su sabiranje najprije dostupne literature, zatim komparacija sa sličnim Bolléovim projektima, iščitavanje arhivske građe, kako u Državnom arhivu tako i u privatnm arhivu grkokatoličkog biskupa i župnika župe sv. Ćirila i Metoda Nikole Kekića, te razgovor s biskupom Kekićem i restauratorom koji je vodio obnovu interijera crkve, prof. Dujom Jurićem.

1. Ustroj grkokatoličke crkve u Hrvatskoj

Grkokatolici u Hrvatskoj okupljeni su unutar Križevačke eparhije (biskupije) koja obuhvaća grkokatolike s područja Hrvatske, Slovenije i Bosne i Hercegovine. Ovu eparhiju sa sjedištem u Križevcima utemeljio je papa Pio VI. bulom *Charitas illa* 1777. godine, a 1852. godine postala je sastavnim dijelom Zagrebačke metropolije, što znači da je zagrebački nadbiskup ujedno i grkokatolički metropolit.¹ Od 1978. godine eparhija je podijeljena u četiri vikarijata (koji se dalje dijele na 32 župe) ili arhijerejska namjesništva: Žumberački, ujedno i najstariji dio eparhije, sa stolnim i žumberačkim dekanatom kojem pripadaju i grkokatolici iz Slovenije, zatim Vojvođanski, Bosansko-slavonski, te Makedonski.

Eparhija okuplja 21 467 vjernika, od čega 15 566 u Hrvatskoj, 4 776 u Bosni i Hercegovini, te 1 298 u Sloveniji. U Hrvatskoj je po narodnosti među grkokatolicima najviše Rusina, zatim Hrvata, pa Ukrajinaca. Grkokatolici su unutar Katoličke crkve manjina, i njihov je položaj pravno uređen *Dekretom o Istočnim Katoličkim Crkvama* iz 1964. godine.²

Prema najnovijim podacima iz 2012. godine župa sv. Ćirila i Metoda danas broji oko 3500 vjernika, a svojim područjem obuhvaća veći dio Zagreba, Veliku Goricu, Dugo Selo, Sesvete i sva ostala naselja uz te gradove, dok zapadni dio Zagreba (Vrapče, Špansko i sl.) spada pod župu Krista Kralja u Stenjevcu.³ Župa sv. Ćirila i Metoda je po površini i broju vjernika najveća unutar Križevačke biskupije, a većina vjernika su Hrvati porijeklom iz Žumberka, zatim Ukrajinci, pa Rusini.

Župna crkva sv. Ćirila i Metoda najveća je crkva Žumberačkog vikarijata, a zbog toga što križevački vladika boravi stalno u Zagrebu uzdignuta je na status konkatedrale. Važnost njene obnove izložena je u tekstu u godišnjaku *Žumberački krijes* iz 2002., koji ističe kako obnova ima

¹ Ivanišević, 2000: 7.

² Ivanišević, 2000: 8.

³ Kekić, 2012: 132.

za cilj da crkva ponovno zasja starim sjajem, da kao što je 1885. godine rekao križevački vladika Ilija Hranilović, ponovno postane biskupiji na čast, a gradu Zagrebu na ures, te zauzme dostojno mjesto u redu hramova Božjih glavnoga grada.⁴

Još nam jedan primjer može ilustrirati značenje i važnost ove crkve i njene obnove: prilikom županijskog natjecanja iz vjeronauka održanog 21. veljače 2012. godine na temu *Grkokatolici - 400. obljetnica uspostave crkvenog zajedništva* među učenicima srednjih i osnovnih škola Zadarske nadbiskupije u svojoj je pozdravnoj riječi predstojnik Katehetskog ureda Zadarske nadbiskupije mr. don Gašpar Dodić ovako govorio natjecateljima o Grkokatoličkoj crkvi:

„Malo znamo o Grkokatolicima, a ostavili su neizbrisiv trag u stvaranju duhovne baštine i kulture u hrvatskom narodu. Trebamo biti ponosni što imamo u svojoj sredini to bogatstvo baštine istočnog kršćanstva koje nose i čuvaju grkokatolici.(...) Kad se raznolikosti susreću upotpunjavajući se, daju život suživotu u različitosti. Otkrivaju se zajedničke vrijednosti koje produbljuju svoje korijene u isti ljudski i eklezijalni humus. To pomaže uspostavi korisnog dijaloga u izgradnji putova uzajamnog prihvaćanja i priznavanja, poštivanja posebnosti svakog pojedinog.“⁵

Jubilarna 400. obljetnica Marčanske unije, četiri stoljeća djelovanja Grkokatoličke Crkve u Hrvatskoj i šire, započela je 19. studenog 2011. godine slavljem u konkatedralnoj crkvi sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, a završit će u studenom 2012. godine, što ovaj rad čini posebno aktualnim.

2. Smještaj sklopa grkokatoličkog sjemeništa i crkve sv. Ćirila i Metoda na Gornjem gradu u Zagrebu

Sklop sjemeništa i crkve sv. Ćirila i Metoda nalazi se u samom povijesnom središtu Zagreba, na Gornjem gradu u Ćirilometodskoj i dijelom (sjemenište) u Vranyczanyjevoj ulici. Crkva je manji jednobrod s jednim zvonikom, pravokutnog tlocrta, a na nju se naslanja troetažno sjemenište tlocrta „L“ oblika. Sklop crkve i sjemeništa povezuje Strossmayerovo šetalište i trg sv. Marka i

⁴ Kekić, 2002: 234.

⁵ Kekić, 2012: 135.

nameće se kao važan element u cjelini Gornjeg grada. Sa svojom odgojno-obrazovnom funkcijom sjemeništa i dušebrižničkom funkcijom crkve, ovaj je sklop po značenju i smještaju stajao uz bok isusovačkoj gimnaziji i crkvi sv. Katarine, i općenito obogaćivao atmosferu Gornjeg grada kao središta društvenog života i prostora učenosti.

Današnji Gornji grad razvio se iz srednjovjekovnog Gradeca, koji je već 1242. godine dobio ime i status *kraljevskoga i slobodnoga grada na Gradecu brdu zagrebačkome* i koji je, kao i mnogi srednjovjekovni gradovi, rastao unutar zadanog okvira – na brdu koje je uvjetovalo njegov trokutasti oblik.⁶ Središnji dio grada u svom tlocrtu pokazuje pravilnost koja upućuje na to da je građen odjednom i planski, što se vidi na trgu sv. Marka s kojega se pravilno odvajaju ulice.⁷ Grad se razvijao gotovo isključivo unutar zidina, s izuzetkom malobrojnih naselja izvan zidina, tzv. podgrada, *suburbia*. Ime Gradec (lat. *Mons Graecensis Zagrabienensis*) je početkom 19. stoljeća polako bivalo zamijenjivano imenom Gornji grad.

Ono što se danas podrazumijeva pod tim imenom svojim je većim dijelom izgrađeno nakon niza velikih požara, od kojih je posljednji bio 1731. godine, a dodatna su oblikovanja i brojne obnove obilježile i 19. stoljeće.⁸ Iz razdoblja prije razornih požara sačuvani su dijelovi utvrda, crkve, samostani, zgrada gimnazije i palača Zrinski na Markovićeve trgu br.3. Zgrade koje su izgorjele mahom su bile stambene, djelomično drvene⁹, s drvenim ili slamnatim krovovima koji je lako zahvaćala vatra, dok su tek iznimno rijetko zgrade imale pokrov od crijepa. Osim toga su bile odijeljene uskim ulicama, što je također doprinosilo širenju požara. Nisu samo požari oblikovali Gornji grad – bilo je tu i epidemija kuge, poplava i mnogih potresa, od kojih je najrazorniji bio onaj 9. studenog 1880., nakon kojeg je u vrlo kratkom razdoblju, samo do 24. travnja iduće godine, uslijedilo još 185 manjih potresa.¹⁰ Najveću je štetu u tom prvom potresu, koji je

⁶ Dobronić, 1967: 10.

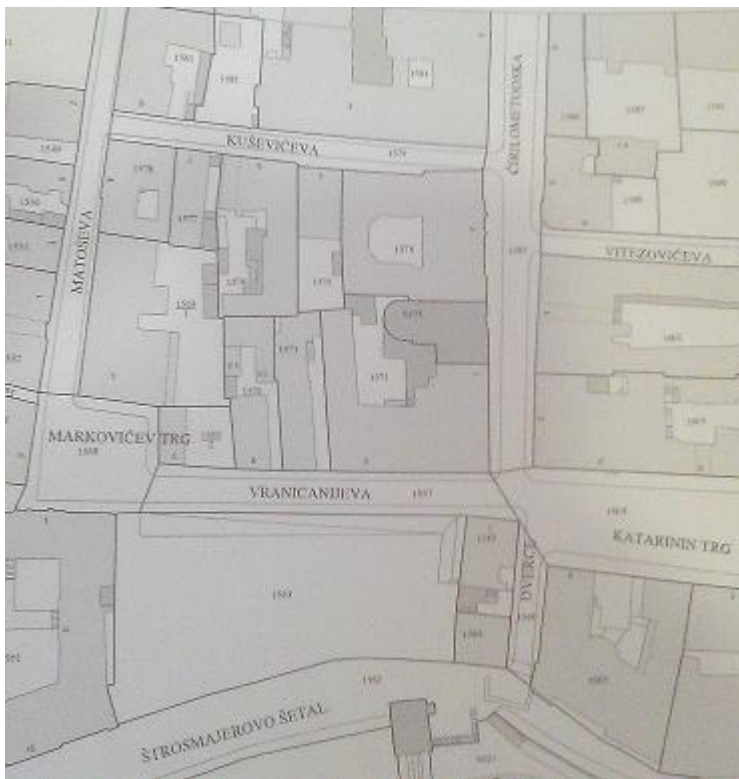
⁷ Szabo, 1994: 3.

⁸ Dobronić, 1967: 10.

⁹ Često bi prva etaža bila kamena, a ostatak kuće drven.

¹⁰ Horvat, 1942: 125.

zaustavio sve gradske satove u 7 sati, 3 minute i 3 sekunde, pretrpjela katedrala, na kojoj su, između ostalog, propali svodovi, kipovi, lukovi kod ulaza u toranj, dok su zidovi drugih zgrada popucali i urušili se zajedno s dimnjacima, a obustavljen je bio i rad gradske plinare.¹¹ Ne računajući crkve, kapele, i velike državne zgrade, u različitoj je mjeri oštećeno 1758 kuća.¹² Nije bilo niti jedne kuće na kojoj nije bilo nekakvih tragova štete od potresa, i nije pretjerano reći da je upravo taj potres, pokrenuvši niz intervencija i restauracija, oblikovao Zagreb kakvoga ga poznajemo danas. U tom valu obnova zatekla se i crkva sv. Ćirila i Metoda, koja nije bila među najoštećenijima, ali je već bila dotrajala i premalena. Intervencija na crkvi učinila ju je sastavnim dijelom bogate kulturne baštine Gornjeg grada, okružene muzejima i spomenicima kulture, a također i sastavnim dijelom popularne turističke vizure koja se iz Vranyczanyjeve ulice, niz Ćirilometodsku, otvara prema crkvi sv. Marka.

Sl. 1. Izvod iz katastarskog plana za katastarsku česticu br. 1572

¹¹ Horvat, 1942: 66.

¹² Horvat, 1942: 67.

3. Historicizam i obnova spomenika

3. 1. Neki gospodarski, politički i kulturni aspekti historicizma

Obnove koje su uslijedile nakon spomenutog potresa pokazale su se kao prilika da se, u onakvoj političkoj i gospodarskoj atmosferi, nanovo izgradi i snažnije učvrsti nacionalni identitet. U to je vrijeme položaj Hrvatske unutar Habsburške Monarhije, unatoč *Proljeću naroda* i Jelačićevim potezima 1848.-1849., ostao uglavnom nepromijenjen - prvo je Oktroiirani ustav (1849.), a zatim Bachov apsolutizam (1851.) onemogućavao osamostaljenje i slobodniji razvoj. U tom je razdoblju bila uvedena stroga cenzura, uporaba nacionalnih simbola je bila zabranjena i njemački je jezik bio službeni, a ta se situacija u principu nastavila i nakon sloma Bachova apsolutizma i obnove ustavnosti Listopadskom poveljom iz 1860. godine.¹³

Konkretna je promjena nastupila tek s Hrvatsko-ugarskom nagodbom 1868. godine, kada je Trojedina Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija dobila djelomičnu samoupravu, koja se odnosila na unutarnje poslove, sudstvo, nastavu i bogoštovlje.¹⁴ Usprkos agresivnoj mađarizaciji, na području Hrvatske bila je organizirana učinkovita obrazovna i kulturna infrastruktura, koju su činile škole, kazališta i znanstveni zavodi. U toj drugoj polovici 19. stoljeća nastupilo je tzv. utemeljiteljsko doba (*Gründerzeit*), koje je među svim narodima Monarhije obilježeno kulturnim i gospodarskim uzletom i procvatom. Onovremena je Hrvatska, kojoj je 1881. pripojena Vojna krajina, imala nešto manje od 2,5 milijuna stanovnika, a zabilježila je značajan demografski i gospodarski rast, koji se najsnažnije očitovao u Zagrebu.¹⁵

Ovo je razdoblje na političkom planu obilježeno traženjem praktičnih rješenja za organizaciju moderne hrvatske države, za razliku od razdoblja ilirizma koje mu je prethodilo, koje je bilo obilježeno romantičnom borbom za nacionalni identitet. Simbolično, utemeljiteljsko doba je

¹³ Maleković, 2000: 13.

¹⁴ Damjanović, 2011: 9.

¹⁵ Damjanović, 2011: 9.

završilo 1895. ostavkom Izidora Kršnjavog sa mjesta predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade.¹⁶ Istaknuti političari, kao što su Josip Juraj Strossmayer, Ivan Kukuljević Sakcinski, Ambroz Vranyczany, Ivan Mažuranić i drugi, svojim su publicističkim radom, političkim angažmanom, zalaganjem za izgradnju kulturne i obrazovne infrastrukture, formuliranjem zakonskih osnova i borbom protiv cenzure postavili temelje moderne Hrvatske.

U čitavoj je Monarhiji prelazak u organizirano građansko društvo obilježen usponom liberalne srednje klase, a na Zagreb se ta pojava odrazila i u osnivanju mnogih institucija koje su grad kulturno i civilno unaprijedile, kao što su Sveučilište, Akademija znanosti i umjetnosti, razna umjetnička i gospodarska društva, te novine i tiskovine, koje su doprinosile snažnoj građanskoj aktivnosti i uključenosti.¹⁷

Ključne osobe hrvatskog umjetničkog i kulturnog života toga vremena bili su Josip Juraj Strossmayer i Izidor Kršnjavi, nositelji ideje romantizma i historicizma, ideje jedinstvenog stila koji će označiti i na neki način ilustrirati narodni identitet. I. Kršnjavi je zapisao: „*Stil jasan i prvotan u umjetnosti dakle najviše vrijedi.*“¹⁸ Historicizam se u bečkoj arhitekturi, rasadniku tog stila, okvirno smješta u razdoblje od 1830. do 1914.¹⁹ prema periodizaciji Renate Wagner – Rieger, a ova se periodizacija na domaću umjetnost može primijeniti nešto labavije i tek kada se uzme u obzir da su ideje i tendencije dolazile s malim zakašnjenjem, jer se Hrvatska nalazila na periferiji Monarhije.²⁰

J. J. Strossmayer bio je najveći mecena hrvatske umjetnosti 19. st., što mu je omogućivala pozicija đakovačkog biskupa, a đakovačka je biskupija bila poprilično bogata. Ti su financijski resursi u kombinaciji s njegovim afinitetom prema umjetnosti rezultirali poticanjem osnivanja niza institucija, poput Akademije znanosti, Sveučilišta i Galerije starih majstora, zatim

¹⁶ Maleković, 2000:14.

¹⁷ Maleković, 2000: 39.

¹⁸ Maleković, 2000: 19.

¹⁹ S podjelom na faze: 1. romantični - do 1860., 2. strogi - 1880., 3. kasni - 1914.

²⁰ Maleković, 2000: 19.

poticanjem obrazovanja nekoliko umjetnika, kao što su Bukovac i Rendić, poticanjem restauriranja zagrebačke katedrale i crkve sv. Marka, te stvaranjem prilika za dolazak visokog historicizma u hrvatsku sakralnu arhitekturu.²¹

Njegov dobar prijatelj Kršnjavi, povjesničar umjetnosti, sa svoje je pozicije predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu (od 1891.) mogao ostvariti svoju životnu misiju preporoda hrvatske kulture.²² I on je autor velikog broja tekstova koji su pripremali teren za dolazak historicizma, a zaslužan je i za osnivanje Katedre za povijest umjetnosti na Sveučilištu u Zagrebu 1877/78. godine.²³ Za svog je mandata, ali i kasnije, upravljao hrvatskom kulturom, i omogućio obnovu ili novogradnju gotovo stotine sakralnih zdanja, te je započeo gradnju zdanja za niz nacionalnih institucija – Hrvatskog narodnog kazališta, bolnice u Vinogradskoj, gimnazijskog kompleksa na današnjem Rooseveltovom trgu i sl.²⁴ Što se oblika graditeljstva tiče, držao je da se sakralno treba oslanjati na uzore iz srednjeg vijeka, a profano na renesansnu i klasičnu umjetnost.²⁵ Vjerovao je da se nacionalni identitet gradi i afirmira razvitkom gospodarske i kulturne infrastrukture, i za jedan dio tog nauma bio mu je potreban arhitekt istomišljenik, kojeg je pronašao u Hermanu Bolléu, učeniku Freidricha von Schmidta i Strossmayerovom poznaniku, koji je pak Bolléa upoznao u Italiji gdje je ovaj izučavao renesansne i srednjovjekovne spomenike.²⁶ H. Bollé je svojim radom realizirao historicizam kao dominantni stil u izgradnji Zagreba, čemu je doprinio razorni potres 1880., te veliki gospodarski i demografski rast koji je obilježio čitavu drugu polovicu 19. st., ali su veliki faktor bili i I. Kršnjavi i J. J. Strossmayer, koji su se trudili uposliti Bolléa na što je više moguće projekata obnove i pregradnje.²⁷

²¹ Maleković, 2000: 24.

²² Kršnjavi i Strossmayer su se kasnije razišli zbog razlika u političkim opredjeljenjima – Kršnjavi je bio za uniju s Mađarskom, a Strossmayer za uniju svih Slavena.

²³ Damjanović, 2011: 10.

²⁴ Damjanović, 2011: 11.

²⁵ Maleković, 2000: 24.

²⁶ Damjanović, 2011: 10.

²⁷ Damjanović, 2011: 10.

Kako objašnjava Vladimir Maleković u katalogu izložbe *Historicizam u Hrvatskoj*, održane 2000. godine u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu, historicizam je obilježen ugledanjem na slavnu prošlost, osobito na njene segmente koji označuju i čuvaju nacionalni identitet u vremenu velikih društvenih promjena.²⁸ To okretanje prošlosti, koje se u drugim područjima ljudske djelatnosti nazivalo i romantizmom, u neku je ruku bila ljudska reakcija na, uz političke i društvene promjene, ubrzanu industrijsku revoluciju i nezaustavljiv znanstveni i tehnološki napredak – u toj je ubrzanosti smisao pronađen u tradiciji, narodu i vjeri.

S historicizmom u arhitekturi pojavila se i jedna nova ideja, ideja čistog i jedinstvenog stila, te stila kao indikatora funkcije zdanja. Arhitektura je težila konceptu *Gesamtkunstwerka*, gdje se obraćala pažnja na svaki element: oslik, vitraje, namještaj, a u skladu s *Gesamtkunstwerk*om pojavila se i ideja izjednačavanja uporabnih predmeta s djelima visoke umjetnosti, koju je Bollé proveo u djelo u svojoj Obrtničkoj školi.²⁹ Rekli smo kako je stil označavao funkciju. Tako je neogotika, zbog svojih osobina za koje se držalo, još od romantizma i oduševljenja srednjim vijekom, da potenciraju pobožnost, smatrana idealnim stilom za sakralne građevine, dok su se za sekularne građevine, zbog svoje asocijacije s prosvjedošću i učenošću, jasnoće i funkcionalnosti, koristili oblici neorenesanse. Isto su tako neki stilovi bili u snažnoj prednosti pred drugima – barok je primjerice smatran označiteljem dekadentnog i amoralnog vremena, i kao takav neadekvatan za sakralni prostor, što je uz ideal čistog stila rezultiralo čestim „pročišćavanjima“ barokiziranih srednjovjekovnih građevina.

Europski pokret romantizma podudara se sa značajnom promjenom u konzervatorstvu, sa jednim drugačijim odnosom prema spomenicima, čija je različitost od dotadašnje prakse muzejskog čuvanja spomenika uvjetovana društveno - političkim prilikama sekularizacije i razvrgavanja

²⁸ Maleković, 2000: 15.

²⁹ Maleković, 2000: 20.

feudalnog poretka.³⁰ Razdoblje klasicizma prvo je uspostavilo odnos sa spomenicima i počelo usustavljivati njihovu zaštitu, vrednujući, u skladu sa svojim interesima, prvenstveno antičke i renesansne spomenike.³¹

Prva romantična konzervatorska faza ima i sve odlike romantizma, te je u prvoj polovici 19. stoljeća razvila specifičan odnos prema baštini, snažno obilježen domoljubljem i pitanjem nacionalnog identiteta, gdje se na spomenike gledalo kao na povijesne dokumente i potvrde identiteta. Uz to je interes zaštite spomenika, u skladu sa afinitetima romantizma, proširen i na srednji vijek, za razliku od razdoblja klasicizma koje je valoriziralo prvenstveno antičku baštinu. Romantizam je interes zaštite spomenika proširio također i s pojedinačnog spomenika na povijesnu cjelinu, što se u Hrvatskoj odrazilo primjerice na ideju obnove čitavog Kaptola kao cjeline nakon potresa 1880. u jedinstvenom neogotičkom stilu.³² Ovakav stav prema spomenicima dominirao je na području čitave Europe oko stotinu godina.³³

Odnos prema spomenicima, kako u teoriji tako i u praksi, razvio se u dva oprečna pravca – restauratorski, koji se proširio iz Francuske na čitavu srednju Europu, i konzervatorski, koji se razvio u Engleskoj kao reakcija na nekontrolirane restauracije koje su se na tom području izvodile.³⁴ Konzervatorski je pravac iz Engleske prihvaćen u srednjoj Europi u nekoj značajnijoj mjeri tek pri samom kraju 19. stoljeća, a do tog je trenutka prevladavalo stilsko restauriranje, odnosno „vraćanje spomenika u prvobitno stanje“.³⁵

Na području sjeverne Hrvatske općeprihvaćeniji je bio raniji, restauratorski pravac, koji se u drugoj pol. 19. stoljeća afirmirao putem političko-društvenih veza s Austrijom, a kojega karakterizira potreba da se nedovršeni spomenici dovrše u izvornom, jedinstvenom stilu, te da se

³⁰ Horvat, 1944: 12.

³¹ Marasović, 2002: 194.

³² Marasović, 2002: 199.

³³ Horvat, 1944: 13.

³⁴ Marasović, 2002: 199.

³⁵ Horvat, 1944: 13.

postojeći spomenici pročiste od slojeva koji „nagrđuju“ njihovo izvorno stanje. Razlog zašto se restauratorski pravac udomaćio baš u sjevernoj Hrvatskoj leži u tome što je to područje „osobito burno proživjelo romantičnu fazu“, a i u tome što je Zagreb bio žarište hrvatskog narodnog pokreta (ilirizma).³⁶ Na području Dalmacije tradicija klasicizma se nešto duže zadržala, pa je duh obnove i zaštite, s nešto većim teoretskim naglaskom na konzerviranju, prihvaćen tek nešto kasnije u drugoj polovici 19. stoljeća.³⁷

Možda najbolji primjer odnosa romantičnog restauriranja prema spomenicima možemo naći u restauriranju zagrebačke katedrale, koja je dočekala 19. stoljeće kao, kako se dr. Anđela Horvat izrazila, „konglomerat stilova“, a iz njega izišla kao pročišćena, gotizirana građevina, „falsificirana umjetnost“³⁸. Romantizam u restauriranju podrazumijevao je dovršavanje ili preoblikovanje građevina u skladu s njihovim (zamišljenim, idealnim) prvobitnim stanjem, a uklanjali su se svi tragovi kasnijih stilova i epoha, što je odražavalo načelo čistoće i jedinstva stila. To je isto načelo primjenjivao i Herman Bollé kod svojih restauratorskih intervencija³⁹.

Ipak, kao i drugdje, ni u Hrvatskoj restauratorski pravac nije bio jedina opcija odnosa prema baštini, iako je imao najsnažniju financijsku i institucionalnu potporu i nosili su ga ljudi od položaja, pa je na neki način bio i službeni stav Kaptola. Kao protuteža restauriranju pojavila se „biološka zaštita“, doktrina zaštite bez pročišćavanja spomenika i zaštite čitavog „biološkog rasta“ spomenika, prema kojoj su spomenici „...bića kod kojih se mora računati s tim, da su ona nastala, da žive svojim životom, da zamiru i da nestaju.“⁴⁰. Nositelji tih ideja bili su I. K. Tkalčić, Gj. Szabo i J. Brunšmid, no njihov se pristup vrlo brzo pokazao kao isuviše pasivan – sva je dobra volja u zaštiti čitavog biološkog rasta spomenika rezultirala inertnošću konzervatora i propadanjem spomenika. Iz tih se kritika i novih (poslijeratnih) okolnosti razvila nova struja,

³⁶ Horvat, 1944: 15.

³⁷ Marasović, 2002: 201.

³⁸ Horvat, 1944: 14.

³⁹ Maleković, 2000: 24.

⁴⁰ Horvat, 1944: 18.

čiji su zagovaratelji bili V. Kovačić i V. Lunaček.⁴¹ Takav je pristup afirmirao doprinos suvremenoga u prošlome, odnosno, promatrao je intervenciju na spomeniku, uz uvjet umjetničke kvalitete, kao aktivni odnos prema spomeniku, koji će u budućnosti doprinijeti vrijednosti spomenika. Anđela Horvat je ovaj pristup nazvala „*stvaralačkim stavom konzervatorstva*“, zato što „*suvremeno konzervatorstvo podržava funkcionalnost spomenika suradnjom umjetnika u konstruktivno aktivnome smislu.*“⁴², dok je taj isti pristup Tomislav Marasović nazvao „*aktivnom zaštitom*“⁴³.

3. 2. Restauratorske intervencije Hermanna Bolléa – zahvati slični pregradnji crkve sv. Ćirila i Metoda

Glavni razlog brojnih gradnji i pregradnji u Zagrebu krajem 19. stoljeća leži u već spomenutom razornom potresu koji je pogodio grad 1880. godine. U tim je obnovama ključnu ulogu imao H. Bollé, koji se svojim radovima nametnuo kao dominantna figura hrvatske historicističke arhitekture. Kao što je već napomenuto, imao je veliku podršku u Kršnjaviju i Strossmayeru, a njegovu je poziciju učvrstila činjenica da ga je zagrebački Nadbiskupski duhovni stol 1. siječnja 1880. imenovao nadglednikom nacrti i troškovnika za crkve, dok ga je nakon potresa, 15. studenog iste godine, Stolni kaptol imenovao glavnim arhitektom obnove svih kaptolskih zdanja, čime je postao nadležan za nadziranje obnova, pregledavanje i odobravanje svih troškovnika.⁴⁴ Sa svog je položaja vodio obnovu mnogih crkava, kurija, rezidencijalnih i gospodarskih zdanja, od kojih su neke intervencije i obnove bile malene, što zbog ograničenih sredstava, što zbog same intervencije koja se svodila na manji zahvat koji nije ostavljao prostora za autorski pečat,

⁴¹ Maleković, 2004: 23.

⁴² Horvat, 1944: 20.

⁴³ Marasović, 1985: 9.

⁴⁴ Damjanović, 2011: 24.

dok su druge intervencije bile gotovo epski pothvati, poput obnove zagrebačke katedrale, koji su često rezultirali potpunom pregradnjom i zapravo novogradnjom.

U potresu 1880. godine najviše je bio stradao Kaptol – ne računajući crkve i kapele, šteta je procijenjena na 740 715 forinti, zbog čega je Kaptol bio primoran na štednju, pa se od nekih obnova i odustalo.⁴⁵

Kao službeni arhitekt Kaptola, Bollé je bio zadužen i za obnovu grkokatoličke crkve sv. Ćirila i Metoda. Kako objašnjava Dragan Damjanović, iako je Bollé najviše radio u neogotici⁴⁶, koju je bio kao strast naslijedio od učitelja Friedricha von Schmidta i ponio sa sobom iz Kölna, rasadnika europske neogotičke sakralne arhitekture, za crkvu sv. Ćirila i Metoda odabrao je neobizantski stil, kako bi ispoštovao ulogu stila kao označitelja funkcije – budući da se radilo o crkvi istočnog obreda, neogotika ne bi bila adekvatna, jer je stil imao ulogu prezentiranja funkcije, a u ovom slučaju i vjerske pripadnosti, objekta. Za rimokatolike i evangelike birao je Bollé uglavnom gotiku, dok je za crkve istočnog obreda koristio svoju vlastitu verziju bizantskog stila. Ta se verzija bizantskog stila sastojala od mnogih elemenata Rundbogenstila, ranokršćanske i bizantske umjetnosti, kao što su ornamenti preuzeti iz zlatarstva ili radova u bjelokosti, nadalje elemenata neorenesanse i klasicizma, kao što su zabati prozora, te čak i ruske crkvene arhitekture, kao što su tzv. „kokošinki“ na kupolama tornjeva. Tu je verziju bizantskoga stila, s izuzetkom katedrale u Križevcima, najčešće koristio i za grkokatolike. Velik utjecaj na njegov bizantski stil imao je rad bečkog arhitekta Theophila Hansena, osobito njegova grčka nesjedinjena crkva u Beču i evangelička crkva u bečkoj četvrti Matzleinsdorf.⁴⁷

D. Damjanović također napominje da je jedna od specifičnosti Bolléovih restauratorskih intervencija bila i ta da je angažirao gdje je bilo moguće učenike i suradnike iz Obrtničke škole, s ciljem aktivnog podizanja kvalitete domaćeg obrta i praktičnog izjednačavanja umjetničkog

⁴⁵ Damjanović, 2011:24.

⁴⁶ Uz nekoliko primjera radova u neorenesansi i neoromanici, te varijanti tzv. narodnog stila.

⁴⁷ Damjanović, 2011: 24.

obrta s ostalim vidovima umjetnosti. Do tada je među obrtom dominirala jeftinija, industrijski proizvedena crkvena oprema, što domaća, što uvozna, osobito iz tirolskih radionica.⁴⁸

Bollé je u Hrvatskoj počeo raditi kao zastupnik i voditelj svih Schmidtovih gradnji u Hrvatskoj, surađujući s njime na dovršavanju đakovačke katedrale, koju je započeo bečki arhitekt Karl Rösner, zatim na izradi projekta palače tadašnje Akademije znanosti, restauraciji zagrebačke katedrale i restauraciji župne crkve sv. Marka.⁴⁹ Trajno je doselio u Zagreb 1879. godine, kada su započinjali radovi na obnovi katedrale: projekt je Schmidt dovršio godinu ranije, a Bollé je bio zadužen za njegovu izvedbu.⁵⁰ Nakon toga su ga drugi poslovi, primjerice pregradnja hodočasničke crkve u Mariji Bistrici, kojima su pripomogli Kršnjavi i Strossmayer, zadržali u Hrvatskoj.⁵¹ Obnove i pregradnje na kojima je radio nakon razornog potresa učinile su ga slavnim, i do smrti 1926. godine projektirao je i restaurirao skoro stotinu sakralnih zdanja po čitavoj Hrvatskoj.⁵²

U njegovom djelovanju D. Damjanović razlučuje različite utjecaje i faze umjetničkog osamostaljivanja. Dok je na početku radio u Schmidtovom ateljeu, većinu autorskog utjecaja na projekte na kojima su radili imao je Schmidt, zatim se na njegovom samostalnom radu kroz osamdesete i devedesete godine 19. st. očitavao snažan utjecaj Schmidta i Wiethausea, a nešto manje Viollet-le-Duca, da bi se prema kraju stoljeća oslobodio Schmidtova utjecaja i preuzeo elemente kasnog historicizma, čime su mu gradnje postale raskošnije i prostorno složenije. Kod nekih projekata, kao što je pročelje pravoslavne crkve u Zagrebu na kojemu je radio 1914. godine, preuzeo je čak i elemente novog stila – secesije.⁵³

⁴⁸ Damjanović, 2011: 24.

⁴⁹ Damjanović, 2009: 247.

⁵⁰ Damjanović, 2010: 14.

⁵¹ Damjanović, 2010: 14.

⁵² Damjanović, 2010: 14.

⁵³ Damjanović, 2011: 13.

Već smo spomenuli kako je Kršnjavi bio najveći Bolléov zagovornik, i kako se trudio da ovaj bude zaposlen na što više projekata u Hrvatskoj. I on je, kao i Bollé, bio fasciniran neogotikom iz tradicije Viollet-le-Duca i von Schmidta, i smatrao je da bi se putem neogotike mogao stvoriti specifičan narodni, hrvatski stil u graditeljstvu, zahvaljujući velikoj regionalnoj raznolikosti neogotike.⁵⁴ K tome je smatrao da je gotika crkveni, kršćanski stil, dok je istovremeno bio protiv renesanse i klasicizma, koji se nisu uklapali u ideju jedinstvenog i nacionalnog stila. Baš je zbog njenog kršćanskog značaja i ideje da potencira pobožnost inzistirao da Kaptol nakon potresa bude čitav obnovljen u neogotici. U tom zagovaranju gotike isticao je i dva bitna elementa – važnost materijala, od kojeg je najviše cijenio голу opeku ili kamen, te jedinstvo stila, postulat zajednički svim novogradnjama i restauracijama druge polovice 19. stoljeća.⁵⁵ Bollé je također pridavao važnost materijalu, pa je u skladu s težnjom za „istinitošću“, odnosno autentičnošću u upotrebi materijala, preferirao raditi ili u kamenu ili u fasadnoj opeci.⁵⁶ Gradnja u fasadnoj opeci nazivala se još i *Rohbau* gradnja i bila je novina u hrvatskom graditeljstvu, a njen je najznačajniji primjer zagrebačka evangelička crkva. Ovo izjednačavanje važnosti materijala s izborom stila i drugim pitanjima koje otvara jedna intervencija ili novogradnja odraz je tendencije vremena da se, u ime autentičnosti, na pročeljima jasno učini vidljivim od čega je zid izgrađen. Nisu se skrivale ni kvalitete ni nedostaci materijala, a i sama dekoracija je morala biti povezana s konstrukcijom. Kršnjavi je rekao: „*I to je znamenito u gotskom stilu, da je uvijek strogo paženo načelo: ne skrivaj tvar kojom gradiš, iztiči ju, pa gradi po naravi te stvari.*“⁵⁷

S druge strane, fasadna opeka i kamen bili su poprilično skupi materijali i zahtijevali su duže vrijeme obrade, a istovremeno je tradicija ožbukanih pročelja u Zagrebu bila poprilično jaka, pa

⁵⁴ Damjanović, 2009: 249.

⁵⁵ Damjanović, 2009: 251.

⁵⁶ Damjanović, 2009: 251.

⁵⁷ Damjanović, 2009: 251.

je stoga Bollé morao prilagođavati projekte. Iz tog su razloga gotovo sve Bolléove crkve nakon 1885. godine građene od obične opeke i ožbukanih pročelja koja su imitirala *Rohbau*.⁵⁸

Bolléovo prvo samostalno neogotičko ostvarenje u Zagrebu bio je samostan Magdalenki na Josipovcu, dok među njegova najpoznatija neogotička ostvarenja spadaju kurija na Kaptolu, evangelička crkva u Gundulićevoj ulici, te zagrebačka katedrala.⁵⁹

Za temu ovog rada nama su pak najzamimljivije Bolléove intervencije na grkokatoličkoj katedrali Presvetog Trojstva u Križevcima i na pravoslavnoj crkvi Preobraženja Gospodnjeg u Zagrebu.

3. 2. 1. Bolléova intervencija na grkokatoličkoj katedrali Presvetog Trojstva u Križevcima

Restauriranje i opremanje interijera grkokatoličke katedrale Presvetog Trojstva u Križevcima izvedeno je od 1894. do 1897. godine. Riječ je o jednom od najbolje očuvanih i najznačajnijih Bolléovih djela, utoliko što se radi o neogotičkoj pregradnji crkve istočnog obreda, i ujedno o jednoj od najzanimljivijih epizoda domaće povijesti umjetnosti 19. stoljeća.⁶⁰

G. Ivanišević objašnjava kako je crkva složen spoj različitih stilova – izvorno je gotička, podignuta u 14. stoljeću kao samostanska crkva augustinaca, ali u interijeru dominira fuzija elemenata bizantske, ranokršćanske i gotičke arhitekture.⁶¹ Upravo je ta slojevitost ono što ovu pregradnju čini iznimnom, jer baš ona, usprkos nejedinstvu stilova, ispunjava funkciju označitelja namjene; ta kombinacija ilustrira poziciju grkokatoličke crkve u kršćanskom svijetu kao spona između Istoka i Zapada – obred je istočni, i prati ga unutarnje uređenje crkve, ali zbog priznavanja Pape kao poglavara crkve, ona potpada pod zapadno kršćanstvo, koje označava

⁵⁸ Damjanović, 2009: 251.

⁵⁹ Danas zgrada Pravnog fakulteta u Nazorovoj ulici.

⁶⁰ Ivanišević, 2000: 13.

⁶¹ Ivanišević, 2000: 13.

gotika. Bollé je sva pročelja crkve i barokni toranj sasvim gotizirao, dodavši i gotički trijem iznad glavnog ulaza. U interijeru je u jednoj mjeri ispoštovao zatečeno slojevito stanje, kombiniravši ranokršćanske i bizantske oblike lukova s gotičkim svodovima, dok ikonostas sadrži gotičke lukove s bizantskim dekorativnim elementima. Ova sveobuhvatnost obnove čini katedralu Presvetog Trojstva jednim od najboljih domaćih primjera historicističkog *Gesamtkunstwerka*, čiji su bogati zidni oslici, raskošni u svom koloritu, vitraji, ikonostas i prijestolja izrađeni u zagrebačkoj Obrtničkoj školi.⁶²

Iako se katedrala Presvetog Trojstva stilom razlikuje od župne crkve sv. Ćirila i Metoda, ono što povezuje ove dvije crkve, osim Bolléa i istočnog obreda, su i umjetnici i obrtnici koji su s Bolléom radili na njihovom opremanju. Tako su na katedrali mozaik s prikazom Presvete Trojice u timpanonu na gornjem dijelu glavnog pročelja i vitraji u apsidi (s figuralnim motivima prema nacrtima Bolléa) izrađeni u tvrtki *Glasmalerei Anstalt* Alberta Neuhausera iz Innsbrucka, a može se pretpostaviti da je ista tvrtka radila mozaike za crkvu sv. Ćirila i Metoda, kao što ćemo vidjeti kasnije.⁶³ Slika Ivana Tišova iz 1896. „Isusov mesijanski ulazak u Jeruzalem“ nalazi se u lađi, a njena replika u crkvi sv. Ćirila i Metoda. Tišov je autor još dvaju slika koje se nalaze u katedrali Presvetog Trojstva, a to su *Silazak Duha Svetoga* iz 1898., na tetrapodu, te *Isusov govor na gori*, koja se nalazi iznad propovjedaonice u lađi.⁶⁴ Još jedan umjetnik, zajednički ovim dvjema crkvama, je stolar Ivan Budicki iz Obrtne škole, koji je u katedrali izradio biskupsko i vladarsko prijestolje, te baldahin pozlaćenih stupova iznad oltara.⁶⁵ Od ostalih majstora i umjetnika koji su umjetničkoj cjelini katedrale dali svoj doprinos treba spomenuti Đuru Hamela, koji je izradio željezne svijećnjake ispred soleje, željezni luster i ogradu koja dijeli srednji od donjeg dijela lađe, zatim Josipa Bauera koji je zajedno sa suprugom Marijom izradio slike u predvorju i na

⁶² Ivanišević, 2000: 13.

⁶³ Ivanišević, 2000: 17.

⁶⁴ Ivanišević, 2000: 17.; Tetrapod se prema „Kroz dveri ka svetlosti - leksikonu liturgike, simbolike, ikonografije i graditeljstva istočne crkve“ Zorana M. Jovanovića definira kao pokretni nosač ikona u obliku malog stola na četiri noge, s kosom pločom koja podržava ikonu sveca kojem je crkva posvećena, Jovanović, 2009: 765.

⁶⁵ Ivanišević, 2000: 18.

propovjedaonici, oslikao vladarsko i biskupsko prijestolje i luster, te slikare Belu Čikoša-Sesiju, Celestina Matu Medovića i Ferdu Kovačevića, koji su, s Tišovim, oslikali svetište i svod, te izradili slike za ikonostas.⁶⁶ Ikonostas katedrale Presvetog Trojstva ističe se jednom osobitošću – radi se o drvenom neogotičkom ikonostasu izrađenom prema Bolléovom nacrtu, što je jedini takav Bolléov ikonostas. Izradio ga je stolar Albert Zorinić, a bogati drvorezbarski okvir djelo je Ljudevita Lövyja.⁶⁷

3. 2. 2. Bolléova intervencija na pravoslavnoj crkvi Preobraženja Gospodnjeg u Zagrebu

Pravoslavna crkva Preobraženja Gospodnjeg, izvorno klasicistička i podignuta po projektu Franje Kleina između 1865. i 1866. godine, obnovljena je nakon potresa 1880., i na njoj su također radili mnogi već spomenuti majstori koji je povezuju s crkvom sv. Ćirila i Metoda.⁶⁸ Bollé je na Preobraženskom hramu radio u tri navrata, od kojih je prvi u najsnažnijoj vezi s obnovom crkve sv. Ćirila i Metoda, jer se pri toj prvoj obnovi (1883.-1884.) radilo samo u interijeru, a postignuti rezultat je djelomično sačuvan do danas.⁶⁹ Prema Bolléovim je nacrtima opremljen čitav interijer: Johann Klaussen oslikao je svodove i zidove dekorativnim prikazima i izrađen je novi crkveni namještaj – ikonostas, stolice, prijestolja, pjevnice, lusteri i vitraji za prozore, te je postavljen novi pod, izrađen od bojanih ploča u tvornici *Wienerberger* i sačuvan do danas. S izuzetkom ikonostasa, sva nova oprema izrađena je od hrastovine, a izradili su ju majstori iz Bolléove radionice - Ivan Budicki je izradio prijestolja, Miroslav Häcker stolice za narod, a Josip Šeremet pjevnice.⁷⁰ Vitraji su također izrađeni u već spomenutom, vrlo uglednom poduzeću za izradu crkvene opreme *Tiroler Glasmalerei und Kathedral-Glashutte: Neuhauser*,

⁶⁶ Ivanišević, 2000: 18.; Solejom se naziva gornji dio lađe, odnosno prostor između tetrapoda i ikonostasa; Jovanović, 2009: 667.

⁶⁷ Damjanović, 2010: 68.

⁶⁸ Muhin, 2008: 26.

⁶⁹ Muhin, 2008: 26.

⁷⁰ Muhin, 2008:26.

Rd. Jele & Comp. iz Innsbrucka, odakle je većina katoličkih i pravoslavnih crkava onoga vremena naručivala svoje vitraje.⁷¹ Specifičnost opreme ove crkve je ikonostas, kojeg je Bollé projektirao od kovanog željeza, iako je tradicija drvenih ikonostasa u Hrvatskoj bila iznimno jaka. Izradu ikonostasa bogatog ornamenta izveo je bravar Anton Mesić iz Bolléovog ateljea, koji je radio s njim i na crkvi sv. Ćirila i Metoda. Slikanje ikona za ikonostas povjereno je Epaminondasu Bučevskom slikaru iz Bukovine u Ukrajini koji se školovao na bečkoj Akademiji, i koji je u to vrijeme mnogo radio za pravoslavnu mitropoliju u Černovcima u Ukrajini.⁷² On je također bio angažiran za oslik u svetištu i za dvije ikone na tronovima. Ikonostas je imao 20 ikona raspoređenih u tri reda. Zbog njihove izvanredne kvalitete izrade, Bučevskog je za oslik svog ikonostasa kasnije angažirala i grkokatolička crkva u Zagrebu.⁷³

Sljedeća Bolléova intervencija na Preobraženskom hramu bila je 1899. godine, kada je obnovljen toranj, pri čemu je na njemu zamijenjena stara, niska lukovica novom, mnogo višom kapom, a treća Bolléova intervencija na crkvi zbilja se 1913.- 1914. godine, i tom su prilikom sva pročelja bogato razrađena stupovima, zabatima, vijencima i mozaicima.⁷⁴

⁷¹ Muhin, 2008: 29.

⁷² Muhin, 2008: 26.

⁷³ Muhin, 2008: 26.

⁷⁴ Muhin, 2008: 29.

4. Povijesni razvoj grkokatoličkog sjemeništa na Gornjem gradu u Zagrebu

4. 1. Povijesni razvoj sjemeništa od njegovog osnutka do kraja 18. stoljeća

Grkokatoličko sjemenište u Zagrebu središnja je vjerska i odgojna institucija za grkokatoličku mladež u Križevačkoj eparhiji, osnovana osamdesetih godina 17. stoljeća.⁷⁵ Današnji je rektor sjemeništa ujedno i župnik crkve sv. Ćirila i Metoda, Križevački biskup mons. Nikola Kekić.

Povijesni razvoj sjemeništa, a nešto niže u tekstu i crkve, izložen je ovdje prema *Spomenici* koju je povodom 250-godišnjice sjemeništa na osnovu izvornih dokumenata pohranjenih u arhivu Križevačke eparhije priredio dr. Janko Šimrak 1932. godine, profesor na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu i kasnije Križevački biskup.

Sjemenište je u povijesti nosilo nekoliko imena. Tako se u jednom zapisu iz 1734. godine naziva *Seminarium Sancti Basilii*, u zapisu pak o porezima za grad za 1770.- 71. naziva se *Seminarium Graecorum*, a u jednom zapisu iz 1769. godine *Seminarium unitorum* (sjemenište sjedinjenih).⁷⁶ Prvi su sjemeništarci bili redovnici sv. Vasilija, i za prepostaviti je da su od samog početka pri sjemeništu imali nekakvu kapelu.⁷⁷ Prvi podaci o ideji osnivanja škole ili sjemeništa za uskočku djecu vežu se uz zagrebačkog biskupa Benedikta Vinkovića (1637-1642.), koji je 14. lipnja 1640. godine napisao opširnu spomenicu za apostolskog nuncija u Beču o marčanskom vladicianstvu u kojoj je govorio i o školama koje bi se trebale podići među uskocima: „*Stavljam ... i konkretan prijedlog, da Papa naime osnuje jedno malo sjemenište za uskočku djecu na Griču u Zagrebu.*“⁷⁸

⁷⁵ N.N., <http://krizevci.hbk.hr/sjemeniste.html>, pristupljeno 15. prosinca 2012.

⁷⁶ Šimrak, 1932: 40.

⁷⁷ Šimrak, 1932: 40.; sv. Vasilije, koji se u zapadnoj tradiciji naziva sv. Bazilije Veliki i čije je kult na Zapadu slabo raširen, jedan je od četiriju velikih naučitelja istočne crkve, rođen oko 330. godine u Cezareji Kapadocijskoj. Osnivač je i organizator redovništva na Istoku i reformator istočne liturgije.; Badurina, 1990: 140.

⁷⁸ Šimrak, 1932: 8.

Papa Klement X. je 20. studenoga 1671. godine izdao breve kojim je kaluđera marčanskog manastira Pavla Zorčića postavio na mjesto marčanskog biskupa.⁷⁹ Zorčićeva ambicija bila je da u Zagrebu osnuje zavod za odgoj i naobrazbu mladeži za svećenički stalež. Iste se godine na taj problem u jednom svojem pismu osvrnuo i zagrebački biskup Martin Borković. Pavao Zorčić je 1672. caru Leopoldu pisao o potrebi osnivanja škole za grkokatoličke svećenike, jer oni nisu znali latinicu niti latinski, pa nisu mogli adekvatno propovijedati jedinstvo Crkve, a osim toga je ponestajalo sredstava za njihovo dotadašnje improvizirano obrazovanje. Iz upravo tog, financijskog razloga je zamolio cara da osnuje zakladu za osnutak škola za uskoke tako da mu se daruje imanje Turan (Pribić) sa oko pedeset kmetova i sa svime što se na imanju nalazi. To je imanje ležalo na Kupi u Zagrebačkoj županiji i bilo je konfiscirano bivšem vlasniku Franji Bukovačkom zbog upletenosti u urotu Zrinsko-Frankopansku. Nakon mnogih pregovaranja i molbi za pomoć car Leopold je 28. travnja 1682. darovnicom Zorčiću dodijelio imanje Pribić, čija je vrijednost bila procijenjena na 7000 forinti, u svrhu uzdržavanja sjemeništa.⁸⁰ U kasnijim su se dokumentima spominjali i imanja Tkalec i Preseka čiji su dohotci također financirali sjemenište.⁸¹

Prvo grkokatoličko sjemenište, sa vlastitim prefektom nauka, postojalo je u Zagrebu već u osamdesetim godinama 17. stoljeća u Isusovačkom kolegiju, no ubrzo je postalo premaleno. Iz tog je razloga Zorčić bio pokrenuo postupak kupnje zasebne kuće za sjemenište, Patačićeve kuće na Gornjem gradu, čija je „*najniža i posljednja cijena bila 1300 forinti*“.⁸² Zorčić i Borković su se s molbom za pomoć obratili Leopoldu Koloniću, predsjedniku Ugarske komore, i on im je pristao dati pola iznosa. Baltazar II. Patačić je za to vrijeme čekao s prodajom, da bi 27. travnja 1680. doputovao u samostan u Marči da sa Zorčićem raspravi o cijeni kuće. Nakon dužih pregovora sastavljen je ugovor prema kojem će Zorčić u gotovini za kuću isplatiti 1200 rajnskih

⁷⁹ Šimrak, 1932: 63.

⁸⁰ Šimrak, 1932: 63.

⁸¹ Šimrak, 1932 : 63.

⁸² Šimrak, 1932 : 15.

forinti i jednog turskog konja, kojeg je na licu mjesta predao Patačiću. Turski je konj koštao Zorčića gotovo sto forinti i tri lakta širokog sukna, što dovodi do zbroja od 1350 rajnskih forinti za kupnju Patačićeve kuće. Uz planirane popravke i adaptaciju kuće za prihvaćanje sjemeništa njena se cijena penjala na 1600 forinti, i o tom je iznosu Zorčić obavijestio Borkovića, i tog je iznosa polovicu obećao Kolonić. Također je Zorčić zamolio zagrebačkog biskupa da Kolonićeva donacija ostane tajna, jer je on planirao ostatak svote pribaviti skupljanjem milodara, pa da se ljudi ne obeshrabre od pomaganja. Zorčić je 28. studenoga iste godine javio Borkoviću da je Patačića u potpunosti isplatio, i da je preostalo samo obaviti prijenos kuće.⁸³

Kupljena kuća na Griču bila je prizemna. Protezala se u bivšoj Sjemenišnoj ulici (danas Vranyczanyjeva), a u bivšoj Gospodskoj ulici (danas Ćirilometodska) protezala se samo do današnjeg ulaza u sjemenište sa strane Ćirilometodske ulice. Sjemenište je očito brzo profunkcioniralo, jer se iz jednog pisma zagrebačkog biskupa Koloniću s datumom 29. rujna 1702. vidi da su u sjemeništu od početka „vazda najmanje šest mladića na naukama.“⁸⁴

Prvi pisani statuti sjemeništa potječu iz vremena vladike Božičkovića, i iz tih zapisa, koji datiraju iz 1781., doznajemo da je svake godine u sjemenište moglo biti primljeno do deset pitomaca, a solvenata koliko prefekt želi, jer su oni za svoj smještaj i hranu sjemeništu plaćali šest mjeseci unaprijed.⁸⁵

To je prvo sjemenište imalo krov prekriven slamom, sa štalom i zdencem u dvorištu. Đaci su imali posebnu sobu za učenje, spavaonicu, pivnicu, kuhinju i ostale gospodarske prostorije. U početku su u sjemeništu bili samo kaluđeri, a kasnije su bili primani i oni koji se nisu posvetili monaškom životu.

⁸³ Šimrak, 1932: 126.

⁸⁴ Šimrak, 1932: 126.

⁸⁵ Šimrak: 1932: 127.

Samo četiri godine nakon što je nova kuća za sjemenište kupljena, 14. lipnja u popodnevnim satima, buknuo je požar u klerikatu na Kaptolu br. 29 u kaminu u kuhinji.⁸⁶ U ono su vrijeme gotovo bez iznimke krovovi bili pokriveni drvenim daščicama te bili suhi od ljetnih vrućina, a vjetar je preko uskih ulica velikom brzinom prenio žar. Čak ni isusovačke zgrade pokrivena crijepom nisu ostale pošteđene. U samo jedan sat, koliko je gorio Gornji grad, nije preostala niti jedna stambena zgrada, sve su crkve bile manje ili više izgorjele, pa je tako na crkvi sv. Katarine izgorio čitav krov i pala su i rastalila se zvona, a u crkvi sv. Marka su izgorjela i zvona i oltar. Vladika Gabrijel Turčinović, Zorčićev nasljednik, obratio se 17. lipnja zagrebačkom biskupu za pomoć „ili ciglama, ili vapnom“ za obnovu zgrade sjemeništa koja je teško stradala u požaru.⁸⁷ Više podataka o toj obnovi nema, ali dr. Janko Šimrak pretpostavlja da ju je dovršio Grgur Jugović, koji je postao biskupom poslije Turčinovića, koji je umro 1706. godine.⁸⁸

U ponovnom požaru 1766. godine zgrada sjemeništa je izgorjela do temelja i svi su zidovi popucali, a u upotrebi je ostala samo jedna prostorija koja je đacima služila za muzej (učionicu), refektorij i spavaonicu.⁸⁹ Vladika Božičković je uvidio priliku da pri obnovi sjemeništa isto produži prema sjeveru i digne na dva kata. Dao je napraviti proračun „renovacije“ koji je iznosio 4424 forinta i 32 krajcara te se obratio carici Mariji Tereziji s molbom za financijsku pomoć. Ona je pristala pomoći i naložila da se svota isplati iz župničke požunske blagajne, o čemu svjedoči rješenje u arhivu eparhije o isplati dijela svote od 2700 forinti u ožujku 1767. godine, dok je ostatak svote trebao dospjeti sljedeće godine.⁹⁰ Od značajne su pomoći bili i senatori Zagreba, koji su odobrili Božičkovićevu molbu da na brdu Galženici dade peći ciglu. Prije samog početka radova trebalo je izravnati zgradu sjemeništa sa strane kuće Benedikta Arbanasa (njegova se kuća nalazila na adresi Sjemenišna 1), pa su 14. lipnja 1768. gradski senatori izišli na

⁸⁶ Šimrak, 1932: 34.

⁸⁷ Šimrak, 1932: 34.

⁸⁸ Šimrak, 1932: 34.

⁸⁹ Šimrak, 1932: 52.

⁹⁰ Šimrak, 1932: 52.

teren i na licu mjesta odobrili da se zidovi sjemeništa povuku u ravnoj liniji nauštrb dijela gradske ulice.⁹¹ Božičkovićev plan nadogradnje sjemeništa odnosio se na istočno krilo u Gospodskoj ulici, prema crkvi sv. Marka. Stara kuća Patačić sezala je do današnjeg ulaza u sjemenište iz Ćirilometodske, a na nju se dalje na tu stranu nastavljao vrt udovice Josipa Rafaja (danas Ćirilometodska br. 3). Ona je na Božičkovićev nagovor odstupila jedan dio svog zemljišta, o čemu postoji i službeni dokument s datumom 28. srpnja 1768. godine.⁹² Projektant obnove sjemeništa nije poznat, a nadglednik radova i biskupov zastupnik bio je Benedikt Arbanas, koji se obvezao da će prema Rafajevom imanju izgraditi obrambeni protupožarni zid zbog čega je Rafajeva udovica dozvolila produživanje zida sjemeništa prema sjeveru.

Benedikt Arbanas je potpisao ugovor s Jurkom Gabekom i Bartolom Jermijem, rodom iz Štajerske iz Gornjega Grada u ljubljanskoj biskupiji, za dovoz potrebne drvene građe i vapna s datumom 3. rujna 1768., a cijena tih materijala je bila 1268 forinti i 30 krajcara. Zagrebački majstori Gjuro Marković, Andro Lovreković i Luka Delenčić „potkrižali“ su 9. srpnja 1768. godine da su kod gradnje sjemeništa primili 368 for i 20 kr, a Mihalj Kosar, „maister ciglarski“, dobio je 265 for i 12 kr prema ugovoru datiranom 10. prosinca 1768. godine, dok je račun za željezo isplaćen Josipu Stileru.⁹³

Prema računima o isplati radnika koji se nalaze u križevačkom biskupskom arhivu prof. Janko Šimrak uspio je rekonstruirati tijek gradnje – ona je započela 29. travnja 1768., dovršena je krajem ožujka 1774., a zadnja isplata je s datumom 15. rujna 1774. godine.⁹⁴ Nadalje se iz računa doznaje da je prvotni plan podizanja dva kata na sjemeništu proširen – temelji nisu bili dovoljno snažni za takav teret pa su građeni nanovo, tako da se može reći da sjemenište nije bilo samo rekonstruirano, već građeno nanovo, što potvrđuju i podaci o količini kupljenog materijala:

⁹¹ Šimrak, 1932: 52.

⁹² Šimrak, 1932: 53.

⁹³ Šimrak 1932: 53.

⁹⁴ N.N., 1966: 258.

za temelje zgrade dovezeno je 232 kola kamena za 58 forinti, za gradnju se ispeklo 581.5 tisuća opeka i 14 tisuća žljebnjaka za cijenu od 1431 forinti 36 krajcara. Zapreku u podizanju katova sjemeništa predstavljali su kapucini, koji su s južne strane sjemeništa imali svoj samostan i brinuli su da će sjemenište svojom visinom ugroziti njihovu intimu, jer će se s kata vidjeti i u njihovo dvorište i u sobe, te da će smetati slobodnom strujanju svježeg zraka. Nije poznato kako je ovaj spor riješen, ali očito je riješen u korist grkokatoličkog sjemeništa, budući da su oba kata podignuta. Po završetku radova sjemenište je bilo produženo na sjevernoj strani sve do nekadašnje prefektove sobe, koja je danas refektorij (blagovaonica). Kolni ulaz u zgradu i u novoj je dvokatnici ostao na južnoj strani (Sjemenišna ulica), a osobni je ulaz postavljen na istočnoj (Gospodska ulica). Postojao je i drugi kolni ulaz, koji je vodio u dvorište, a nalazio se na mjestu današnjeg crkvenog tornja. Prozori prizemlja bili su osigurani kovanim baroknim rešetkama i prostorije u prizemlju nadsvođene su križnim baroknim svodovima iz zadnje trećine 18. stoljeća, iz koje datiraju i kovana željezna vrata u hodniku sjemeništa.⁹⁵

Iz računa sjemeništa za školsku godinu 1790.-1791. prof. Janko Šimrak je zaključio da su u sjemeništu obavljani manji popravci: popravljene su velike stube, prozori i zidovi.⁹⁶

Sl. 2. Refektorij 1768. godine

⁹⁵ N.N., 1966: 258.

⁹⁶ Šimrak, 1932: 63.

4. 2. Povijesni razvoj sjemeništa kroz 19. stoljeće

S vremenom je sjemenište postalo premaleno i pokrenuti su radovi da ga se poveća, no to nije prošlo bez mnogo neprilika. Antun Rafaj je 20. kolovoza 1795. sjemeništu za 1500 forinti prodao svoje zemljište na sjevernoj strani sjemeništa.⁹⁷ Za tu je priliku vladika Silvestar Bubanović sjemeništu posudio novce. On je 18. veljače 1798. godine sastavio dokument kojim su sedampostotne kamate od glavnice od 1500 forinti pripale udovici biskupovog tajnika Gabre Cara, dok je glavnica zauvijek imala ostati sjemeništu. Taj je dokument, koji je potvrđivao da je kupljeno zemljište trebalo služiti upravo za sjemenište, bio u kontradikciji s vladikinom oporukom napisanom 20. veljače 1810., u kojoj je stajalo da zemljište, koje je on kupio za sebe i svoju braću, ima biti prodano na javnoj dražbi. Nakon vladikine smrti 1810. godine povelili su njegovi rođaci protiv biskupije i sjemeništa parnicu, koja je trajala do 1830. godine. Car Franjo I. je 28. veljače 1812. odlučio da se vladiku Konstantina Stanića ima prisiliti da sve dokumente o zemljištu preda Bubanovićevim nasljednicima, no on se toj odluci nije pokorio, što je za posljedicu imalo sekvestiranje svih njegovih imanja na području križevačke županije (Tkalec, Glogovnica i Preseka).⁹⁸ Bubanovići nasljednici su s Bartolom Patačićem 15. svibnja 1812. napravili kupoprodajni ugovor za sporno zemljište, za svotu od 3000 forinti, na što se Stanić žalio, pozivajući se na gorespomenuti dokument prema kojemu glavnica ostaje sjemeništu, a kamate idu udovici Car. Sljedeće je godine u ožujku taj kupoprodajni ugovor poništen. Iz spomenice što ju je 1813. o čitavoj stvari izradio križevački konzistorij vidljivo je da je već 1799. sjemenište dalo sa spornog zemljišta, ne dovodeći svoje vlasništvo nad njim u pitanje, izvesti mnogo vozova zemlje i na taj način ga izravnati s ulicom, počelo se čistiti studenac i graditi plot oko zemljišta.⁹⁹ Predmet je 21. travnja 1815. došao pred gradski sud u Zagrebu, koji je 1821. donio presudu da zemljište pripada Bubanovićima i da ima biti stavljeno na javnu dražbu, na

⁹⁷ Šimrak, 1932: 70.

⁹⁸ Šimrak, 1932: 70.

⁹⁹ Šimrak, 1932: 70.

kojoj ga je za 1701 forint kupilo sjemenište. Na Stanićevu žalbu proces je obnovljen 1826., a 1830. gradski suci presuđuju u korist sjemeništa, a ubrzo je iza toga Stanić umro.¹⁰⁰ Dogradnja sjemeništa iz 1827. godine izmijenila je njegovo sjeverno krilo koje je produljeno na današnju duljinu, dok je južno ostalo nepromijenjeno od 1774. godine.¹⁰¹ Sjeverno krilo tzv. *Božičkovićevo sjemeništa* protezalo se od južnog ugla do sjevernog zida koji je zatvarao sljedeće prostorije u sjemeništu: u prizemlju čekaonicu, na prvom katu ravnateljevu spavaonicu, a na drugom katu sobu dr. Janka Šimraka. Sjeverno krilo *Stanićevog sjemeništa* produljeno je na sjever do zida uz crkvu. Ova se dogradnja nije mogla vidjeti s ulice, ali se s dvorišne strane moglo vidjeti da je krovšte *Stanićevog sjemeništa* za metar niže od *Božičkovićevo*.

O unutarnjem uređenju sjemeništa doznajemo iz dokumenta iz školske godine 1853./54.: u prizemlju se nalazio refektorij, dvije smočnice, dvije komorice, kuhinja, sušionica, kotac, dva podruma i tri sobe; na prvom katu se nalazila kapela, tri spremišta, muzej (učionica), šest soba i jedno predsoblje.¹⁰² Proračun za drva za ogrjev za 28. prosinca 1860. navodi sljedeće prostorije: u prizemlju se nalazi blagovaonica, soba za slugu, kuhinja, smočnica i pekara za kruh, na prvom katu sala, dvije sobe za stanovanje, soba za gosta, 11 prozora i 6 vrata, te na drugom katu tri sobe za učenje, šest soba za stanovanje s 19 prozora, 12 vrata i jedna „Thürnische“ biblioteka, odnosno manja biblioteka u niši u zidu.¹⁰³

Ubrzo su uslijedila neka poboljšanja, tako je plinomier na deset plamena uveden 1863. godine, a 1882. vodovod: S druge strane, sačuvano svjedočanstvo ravnatelja sjemeništa Tome Vidovića iz siječnja 1866. govori o lošem stanju sjemeništa na kojemu je bilo nekoliko razbijenih prozora, kojemu je nedostajao inventar i nalazilo se u dugovima.¹⁰⁴ Vidović je za svog ravnateljstva

¹⁰⁰ Šimrak, 1932: 71.

¹⁰¹ N.N., 1966: 257.

¹⁰² Šimrak, 1932: 140.

¹⁰³ N.N., 1966: 267.

¹⁰⁴ Šimrak, 1932: 153.

popravio učionicu, nabavio nove prozore i postavio novi pod, a od inventara je nabavio nove klupe, ploče, posuđe i sl..

Glavni ulaz u sjemenište (iz Ćirilometodske) dobio je 1890. godine nova vrata koja su projektirali Hönigsberg i Deutsch.¹⁰⁵ Nad vratima je postavljen grb vladike Hranilovića (šestokraka zvijezda i sidro), a iznad grba ploča s natpisom: Grkokat. Sjemenište biskupije križevačke.

¹⁰⁵ N.N., 1966: 267.

5. Povijesni razvoj grkokatoličke crkve sv. Ćirila i Metoda na Gornjem gradu u Zagrebu

5. 1. Povijesni razvoj crkve od prve sjemenišne kapele do polovice 19. stoljeća

Kako objašnjava dr. Janko Šimrak, pretpostavlja se da je sjemenište u svom sklopu oduvijek imalo malu kapelu „za obavljanje svetih čina“, iako u početku vjerojatno samo za vlastite potrebe, no kasnije je zasigurno ubrzo oko sebe počelo okupljati vjernike grkokatolike.¹⁰⁶ Također je za pretpostaviti da je ta prva kapela bila posvećena sv. Vasiliju, čiji su redovnici prvi živjeli u sjemeništu, kome se i kasnije u vrijeme biskupa Stanića posvetila sjemenišna crkva. Kapela grkokatoličkog sjemeništa sv. Vasilija prvi se puta izrijekom spominje u računima za šk.god.1797./1798. u kontekstu temeljite obnove, koja je vjerojatno uslijedila kao nastavak obnove sjemeništa iz 1771. godine.¹⁰⁷ U tim se računima navodi da je slikaru Gabrijelu Gramoniciju 3. rujna 1799. za rad u kapeli unaprijed (*anticipando*) isplaćeno 50 forinti, najvjerojatnije za zidni oslik, budući da je on ključan element crkava istočnoga obreda. Nekoliko dana kasnije, 8. rujna, isplaćeno je 1 forint 13 krajcara dvama zidarima za „popravak i bijeljenje kapele“, a tako malena svota ukazuje da je taj popravak bio manji zahvat.¹⁰⁸ Nadalje je kasnije istog mjeseca isplaćena svota od 2 forinta 12 krajcara zidaru Angjelu Stuti za neki nenaznačeni posao u kapeli, također manji zahvat, a početkom je sljedećeg mjeseca izdana stalna svota slikaru za proskomidikon ili altare protheseos¹⁰⁹. Gdje se točno ova kapela nalazila nije poznato, ali može se pretpostaviti da se nalazila na sjevernoj strani sjemeništa na jednom dijelu kupljena Rafajeva zemljišta, na kojem će kasnije biskup Stanić podići crkvu sv. Vasilija.

U računima za šk.god. 1799./1780. ponovno se spominje kapela.¹¹⁰ Te je godine draguljaru Urbanu bilo izdano 160 forinti za oltar i rame slika, plaćeni su zidari, slikar Gramaccia i palir, t.j.

¹⁰⁶ Šimrak, 1932: 71.

¹⁰⁷ Šimrak, 1932: 71.

¹⁰⁸ Šimrak, 1932: 71.

¹⁰⁹ Proskomidikon je manji oltar ili niša za pohranu bogoslužnih predmeta, čuvanje i pripremu svetih darova za euharistiju; Jovanović, 2009: 519.

¹¹⁰ Šimrak, 1932: 72.

majstor zidar koji nadgleda zidarske poslove, Martin Novak, zatim je bilo kupljeno 39 lakata sukna za 6 stihara kerafora (svječnoša), za dva ručnika i dva pokrivača proskomidikona.¹¹¹ Stoji i podatak da je na oltar kapele postavljen i posvećeni kamen donesen iz stolne crkve sv. Stjepana. Ana Mlinarić bila je izradila stolnjak za oltar, a kupljena su i dva drvena svjećnjaka za proskomidikon. Jedan zapis iz računa spominje *porta exterior*, iz čega se može zaključiti da se u kapelu ulazilo i s ulice, a ne samo iz sjemeništa, što potvrđuje da je bila otvorena za sve vjernike, a ne samo sjemeništarce. Kapela je ubrzo postala premalena za potrebe vjernika, pa je pristupljeno njenoj pregradnji.

Prilikom javne dražbe Rafajeva zemljišta 1826., koja je održana po nalogu zagrebačkog gradskog suda, a oko kojega su se Sjemenište i Bubanovićeви nasljednici dugo sporili, izneseni su uvjeti kupnje, među kojima se spominje i to da najbolji ponuđač mora na tom zemljištu u roku tri godine „*sagraditi kuću iz dobrog materijala*“.¹¹² Da je Sjemenište ispoštovalo te uvjete dokazuje jedna odluka grada Zagreba datirana 19. studenoga 1829. u kojoj se spominje da je na tom zemljištu podignuta „*kuća s kapelom*“, što potvrđuje da je vladika Stanić odmah nakon dražbe počeo planirati proširenje sjemeništa od današnje rektorove sobe prema sjeveru i gradnju crkve.¹¹³ Stanić zbog bolesti nije mogao blagosloviti kamen temeljac nove crkve, pa je u pismu generalnom vikaru Gabri Smičiklasu od 21. ožujka 1828. naredio blagoslov kamena temeljca prema obredima istočne crkve.¹¹⁴ Kamen temeljac nove crkve Smičiklas je svečano blagoslovio 24. ožujka te u njega stavio povelju sa staroslavenskim tekstom:

„Nastojatelj seminarija greko-katoličkaskago protoprezviter Marko Badovinac vkupje duhovni pastir greko-katolikov v Zagrebje i okrest obrjetajušćihsja.“¹¹⁵

¹¹¹ Vrlo je vjerojatno da se radi o istome slikaru koji je i godinu dana ranije radio u kapeli, ali da je različito upisan u račune; stihar ili podriznik dio je službene odjeće svećenstva svih stupnjeva u obliku dugačke, široke haljine koja pokriva cijelo tijelo; Jovanović, 2009: 148.

¹¹² Šimrak, 1932: 74.

¹¹³ Šimrak, 1932: 74.

¹¹⁴ Šimrak, 1932: 75.

¹¹⁵ Šimrak, 1932: 75.

Povelja također spominje da se crkva posvećuje sv. Vasiliju Velikom. Iste godine 29. srpnja Gabre Smičiklas u jednom svom pismu ravnatelju sjemeništa Badovincu spominje da je crkva podignuta.

Crkvu je projektirao Bartol Felbinger u klasicističkom stilu 1828. godine, a osim iz njegovih nacрта vanjski je izgled crkve poznat i s nacрта Gornjeg grada Franje Maticke iz 1864. godine, izrađenog povodom izložbe grada Zagreba.¹¹⁶ Bila je podignuta na mjestu gdje i danas stoji grkokatolička crkva, i bila je jedina sakralna klasicistička građevina na Gornjem gradu.

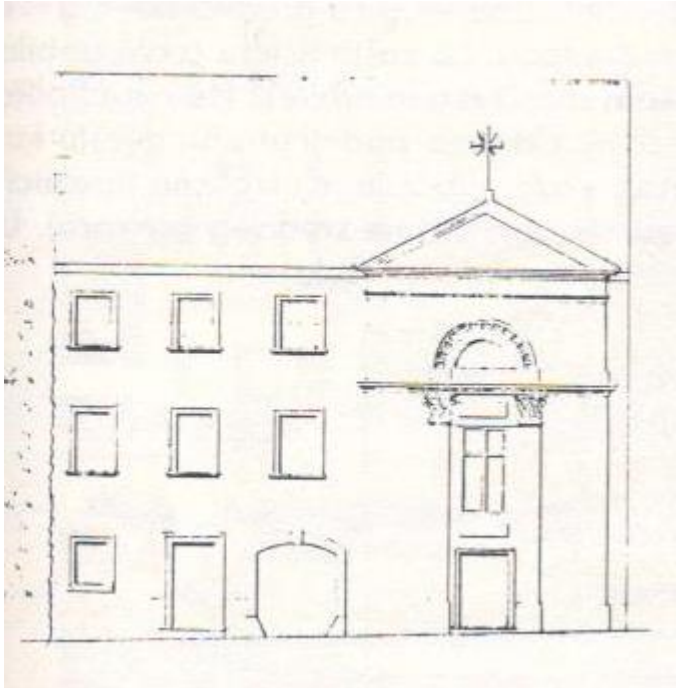

Sl. 3. Pogled na Gornji grad odozgo, detalj crteža Franje Maticke, 1864. godina

Sastojala se od jednog broda, okomito položenog na os ulice, a visinom je bila jednaka visini zgrade sjemeništa, i nije imala toranj. Felbinger je pročelje riješio tako da je ono završavalo klasicističkim zabatom koji je od središnjeg pročelja bio vizualno odijeljen istaknutim vijencem. Iznad vijenca je bila luneta, a nju su, zajedno s vijencem, nosila dva pilastra s korintskim kapitelima. Ti su pilastri činili središnji dio pročelja, a u donjem dijelu pročelja su uokviravali ulaz u crkvu. Nad ulazom su u visini prvog kata sjemeništa bili prozori. Crkva je tada dobila i

¹¹⁶ Dobronić, 1967: 10.

klasicistički ikonostas, za koji se zna da je 1830. dovršavan, ali nema podataka je li i njega projektirao Felbinger. Crkva se u dvorište sjemeništa protezala svojim kratkim brodom sa samo dva prozora, a posvećena je 1830 godine.¹¹⁷

Sl. 4. Nacrt pročelja crkve sv. Vasilija

Njeno se unutarnje uređenje može dočarati iz inventara što su ga 30. travnja 1860. popisali ravnatelj sjemeništa Vasilije Poturčić i bivši ravnatelj sjemeništa Pavao Bratelj.¹¹⁸ U crkvi su se nalazili drveni oltar s jednom stubom, proskomidikon, ciborij i luster. Na oltaru se nalazio drveni križ, dvije kadionice i crkveno odijelo za latinskog svećenog koji je služio misu za rimokatoličke pitomce sjemeništa. Zbog orijentacije zemljišta na kojem je podignuta i urbanističkoga položaja crkve bio je problematičan smještaj oltara. Da se, kako je to zahtijevao obred, oltar okrenulo prema istoku, bio bi stražnjom stranom okrenut prema ulici i u tom bi slučaju crkva izgubila ulaz s ulice, pa je biskup Stanić odlučio da se oltar postavi prema sjemenišnom zdencu, na zapadnu

¹¹⁷ Šimrak, 1932: 141.

¹¹⁸ Šimrak, 1932: 141.

stranu crkve, te da ulaz bude s ulice, a da sa strana crkva nema ulaza „da se ne kviri forma zgrade“.¹¹⁹

5. 2. Veliki potres 1880. u Zagrebu i Bolléova pregradnja grkokatoličke crkve sv. Vasilija

Veliki zagrebački potres 1880. godine nije poštedio ni crkvu sv. Vasilija, što je, uz njenu skučenost, bio samo dodatni poticaj da se podigne nova i veća crkva. Ilija Hranilović je 1883. godine postao biskupom i njegova je ambicija bila podignuti novu crkvu, pa je 30. siječnja 1885. izdao okružnicu upućenu svećenstvu i narodu u kojoj je napomenuo kako je njegov prethodnik, biskup Juraj Smičiklas, „*naumio bio preurediti kućnu kapelicu našega sjemeništa u Zagrebu i prigraditi joj toranj*“.¹²⁰ Za tu je svrhu Smičiklas oporučno ostavio svotu od 1000 forinti. Dalje se Hranilović u okružnici osvrnuo na dva stoljeća koja su prošla od Zorčičeve kupnje kuće za sjemenište i izložio svoju veliku želju da ispuni san svih svojih prethodnika:

„Želim kapelu našega sjemeništa preustrojiti tako, da se sazidje novi do 30 metara visoki toranj, kapela da dobije novo ukusnim uresom providjeno pročelje, da se za pet metara produži i dobije novi krov, novi strop i novi pod – jednom rieči – želim sagraditi novu crkvu pridržav samo dva uzdužna zida sadanje kapele i sav unutarnji namještaj na novo nabaviti.“¹²¹

U tekstu je podsjetio Gradsko Poglavarstvo da je kapela sv. Vasilija nakon potresa služila kao župna crkva rimokatoličkoj župi sv. Marka, te sveučilištu, realki, gimnaziji i preparandiji dok su se obnavljale teže oštećene crkve sv. Marka i sv. Katarine, na što je ono odgovorilo dodjeljivanjem 5 000 forinti za popravak. Proračun ukupnog troška pregradnje bio je 25 000 forinti, od čega su, uz spomenuti iznos koji je dao Grad, svoje doprinose dali i sljedeći: Zemaljska vlada 6 598 forinti i 39 krajcara iz svoje Imovno-odgojne i obrazovne zaklade, biskup Smičiklas oporučno 1 000, biskup Hranilović 1 000 i Tadija Smičiklas 500 forinti.

¹¹⁹ Šimrak, 1932: 75.

¹²⁰ Šimrak, 1932: 142.

¹²¹ Šimrak, 1932: 142.

U ožujku iste godine Vlada je, na biskupovu molbu, za crkvu darovala tri zvona. Radilo se o zvonima načinjenima od metala četiriju zvona crkve sv.Katarine koja su nakon potresa skinuta, prelivena i postavljena na novu grkokatoličku crkvu, a ukupno su težila 750 kilograma. Jedno je bilo posvećeno sv. Vasiliju Velikom i ukrašeno svečevim likom i natpisom „*Svjatij otče Vasilije Veliki izprosi nam čtušćim tja velija milosti*“.¹²² Ta su zvona u vrijeme Prvog svjetskog rata za ratne svrhe oduzele austro-ugarske vlasti, što je bio slučaj i s mnogim drugim crkvama u državi.

U svibnju 1885. godine Odjel za unutrašnje poslove Zemaljske vlade dopustio je javno skupljanje milodara po Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji za izgradnju crkve.¹²³ Pomoć se skupljala u dvanaest većih gradova u kojima su bili imenovani povjerenici za skupljanje pomoći, a čitav je projekt vodio Odbor u sastavu sveučilišni profesor Tadija Smičiklas, kanonik stolne crkve križevačke Đuro Badovinac te ravnatelj sjemeništa Vladislav Laboš. Tako je sakupljeno 1341 forinti i 50 krajcara, a sve su donatore objavljivale zagrebačke novine. Nema podataka kako je pribavljen ostatak proračunatog iznosa od gotovo 10 000 forinti.

U jednom zapisu biskupa Hranilovića od 17. ožujka 1886. stoji da je ikonostas iz zavodske (sjemenišne) crkve s izuzetkom triju slika (jedna koja prikazuje sv. Vasilija i dvije s prikazom kadionica) darovan župnoj crkvi sv. Jurja u Stojdragi, a stakleni luster župnoj crkvi sv. Petra i Pavla u Sošicama, što znači da je sjemenište za novu crkvu planiralo pribaviti i novi namještaj.¹²⁴

Za arhitekta nove crkve izabran je Herman Bollé, najplodniji onodobni graditelj i ključna figura u obnovi Zagreba nakon potresa 1880. godine. On je izradio troškovnik i po ovlaštenju biskupa nadgledao poslove oko gradnje i predlagao majstore za pojedine poslove. Biskup Hranilović je u jednom svom pismu od 27. veljače 1885. molio ravnatelja sjemeništa da požuri Bolléa „*(...)neka bi čim prije poslao glavne uvjete gradnje za preustrojavanje kapele*“.¹²⁵ Građevinski odbor

¹²² Kekić, 1987: 83.

¹²³ Kekić, 1987: 84.

¹²⁴ Šimrak, 1987: 144., Spomenuti ikonostas danas više ne postoji jer je izgorio u vrijeme Drugog svjetskog rata.

¹²⁵ Šimrak, 1932: 144.

grada Zagreba odobrio je Bolléov nacrt i izdao građevinsku dozvolu 16. ožujka 1885. godine, nakon uviđaja na licu mjesta.¹²⁶ Dan prije toga, u nedjelju, u kapeli sv. Vasilija posljednji je put služena sveta misa, posvećena uspješnoj gradnji crkve. Duhovni stol zagrebačke nadbiskupije dozvolio je da se za vrijeme gradnje misa po istočnom obredu služi na jednom od bočnih oltara crkve sv. Katarine.

Gradnja nove crkve započela je već 17. ožujka i napredovala je vrlo brzo – krajem kolovoza bili su gotovi toranj, brod i svetište. Već 12. prosinca, po završetku svih radova, nova je crkva bila svečano posvećena.¹²⁷

Za graditelja t. j. voditelja zidarskih radova izabran je Michael Faleschini, koji je kao graditelj već bio radio po Bolléovim projektima na kuriji na adresi Kaptol 21, no pokazao se nepouzdanim.¹²⁸ U jednom pismu ravnatelj sjemeništa Antun Franki izvještava gradskog načelnika Badovinca da je „(...)spomenuti graditelj preuzeti posao jošte nedovršen poradi svoje netočnosti drugim morao prepustiti.“¹²⁹ Netočnost o kojoj Franki piše odnosila se na Faleschinijevu nevoljkost da plati svoje račune. Samo je za vodu gradskoj općini 1. ožujka 1886. dugovao 267 forinti i 78 krajcara.

Iste godine u svibnju Bollé je naručio natpise za crkvu, i biskup je dao uputu Frankiju:

„(...)zgodne i prema dotičnom prostoru primjerene rečenice iz psalama uzeti i na staroslavenskom jeziku ortografički točno izpisati dati. Na luku nad ikonostasom neka bude izpisano dakako ćirilskimi slovi Svjat, Svjat, Svjat Gospod Bog Sabaoth.“¹³⁰

Mozaici za pročelja s likovmi Krista, sv. Pavla, sv. Petra, sv. Ćirila i Metoda, te križ naručeni su iz Innsbrucka, i to najvjerojatnije kod iste tvrtke s kojom je Bollé već surađivao pri intervenciji

¹²⁶ Državni arhiv u Zagrebu, Predmet Ćirilometodska 1, Građevinska dozvola, 16.3.1885., str. 1.

¹²⁷ Kekić, 1987: 83.

¹²⁸ Damjanović, 2010: 9.

¹²⁹ Šimrak, 1932: 144.

¹³⁰ Šimrak, 1932: 145.

na katedrali u Križevcima i na Preobraženskom hramu (*Tiroler Glasmalerei und Kathedral-Glashutte: Neuhauser, Rd. Jele & Comp.*).¹³¹

Oslikavanje ikonostasa biskup je htio povjeriti domaćim umjetnicima, no Bollé je smatrao da doraslih zadatku među njima nema, s izuzetkom Nikole Mašića. Napravljen je kompromis - Bollé je odlučio Epaminondasu Bučevskom, s kojim je već surađivao na ikonostasu pravoslavne crkve, povjeriti slikanje slika za gornji dio ikonostasa, ukupno 44, a Mašiću slikanje slika za donji dio, ukupno 13. Bučevskom se imalo isplatiti 2 300, a Mašiću 2 000 forinti.¹³²

Epaminondas Bučevski bio je sin grkokatoličkog svećenika iz Galicije. Slikarstvo je studirao na bečkoj i pariškoj akademiji, a završio je i bogosloviju. Njegovi su ga interesi odveli bizantskom stilu, i prvi su mu radovi „*razasuti po crkvama u Galiciji*“.¹³³ Po dolasku u Zagreb Kršnjavi ga je uzeo pod svoje i na njegovu je preporuku Bučevski dobivao poslove kod Bollea. Nažalost je ubrzo nakon događaja opisanih u ovom radu umro od sušice pa mu je opus na našem području malen.

Ipak je Bučevski radio na većini ikonostasa, jer Mašićev rad na slikama za ikonostas nije bio zadovoljavajući. O toj se stvari Kršnjavi izjasnio ovako:

„(...) ali taj način slikanja nije ni iz daleka pristajao njegovu umjetničkom individualitetu. Nije uspio. To je i sam uvidio, pa je svu radnju prepustio Bučevskom. Taj se u cijelom tom poslu ponio vrlo kolegijalno.“

Prije no što se pristupilo izradi ikonostasa njegov je nacrt trebalo poslati Odjelu za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade, čemu je biskup priložio molbu za financijsku pomoć, a u odgovoru je dobio uputu da bi se ikonostas trebao pojednostaviti i sadržavati samo 19 slika, radi cijene. Biskupov odgovor na to zorno ilustrira funkciju ikonostasa i njegovu važnost u istočnom obredu:

¹³¹ Kekić, 1987: 81.

¹³² Kekić, 1987: 81.

¹³³ Šimrak, 1932: 145.

„Prištednja se ne slaže s propisima i zahtjevima istočnog crkvenog obreda po kojem se spomenuta crkva ima urediti...Ikonostas je glavni i najvažniji dio unutaršnjeg uređenja crkve ne samo po svojem simboličkom značenju nego i zato što svojim položajem daje cijeloj crkvi unutarnji oblik. Po propisima istočnog obreda imadu se u ikonostasu namjestiti svojim redom stanovite slike predstavljajuće glavne momente crkvene povijesti staroga i novoga zavjeta, da se tako predstavi cijelo djelo duševnog preporoda čovječanskoga roda ili spasenja...Stoga se nacrt glede ikonostasa mijenjati i pojednostavljivati ne može...“¹³⁴

Ovo je obrazloženje bilo uvaženo i Odjel za bogoštovlje i nastavu dodijelio je 12 000 forinti za izradu ikonostasa. Drvenu konstrukciju od orahovine izradio je stolarski majstor Josip Šeremet, koji je već surađivao s Bolléom na opremanju pravoslavne crkve Preobraženja Gospodnjeg u Zagrebu.. Ostali majstori koji su radili na uređenju i opremanju crkve bili su stolari Miroslav Häcker, koji je izradio drveni strop i dvije pjevnice, i Ivan Budicki, čije su djelo dva biskupska trona i carski tron, zatim bravar Anton Mesić koji je izradio luster od kovanog željeza sa staklenim kuglama i željezne ukrasi na carskim i đakonskim vratima, ličilac Ivan Clausen koji je oslikao zidove, te majstor F. Mitzka, odgovoran za kamenorezačke radove.¹³⁵ Za dva prozora u svetištu s vitrajima, od kojih lijevi prikazuje papu Hadrijana kako blagoslivlje sv. Ćirila i Metoda, a desni Tri svetitelja – Vasilija Velikog, Grgura Bogoslova i Ivana Zlatoustog, zaslužno je najvjerojatnije već spomenuto poduzeće iz Innsbrucka, a pretpostavlja se da je izradilo i prozor i rozetu na pročelju crkve.¹³⁶

U brodu, koliko se može rekonstruirati iz siromašnih arhivskih podataka, nisu rađene veće preinake po pitanju prostora, crkva je ostala jednobrod zaključen apsidom. Zidovi su broda razdijeljeni pilastrima s korintskim kapitelima kakvi se ponavljaju i na pročelju, a motiv akanta dominira i na vijencima. Na istočnom je zidu, nad ulazom u crkvu smješten kor, a brod je zaključen otvorenim drvenim krovištem.

¹³⁴ Kekić, 1987: 81.

¹³⁵ Nije isključeno, budući da je Bollé često surađivao sa istim i „provjerenim“ ljudima, da se radi o istom Johannu Klaussenu koji je s Bolléom radio na opremanju Preobraženskog hrama, ali da je u arhivima različito zabilježen.

¹³⁶ Kekić, 1987: 82.

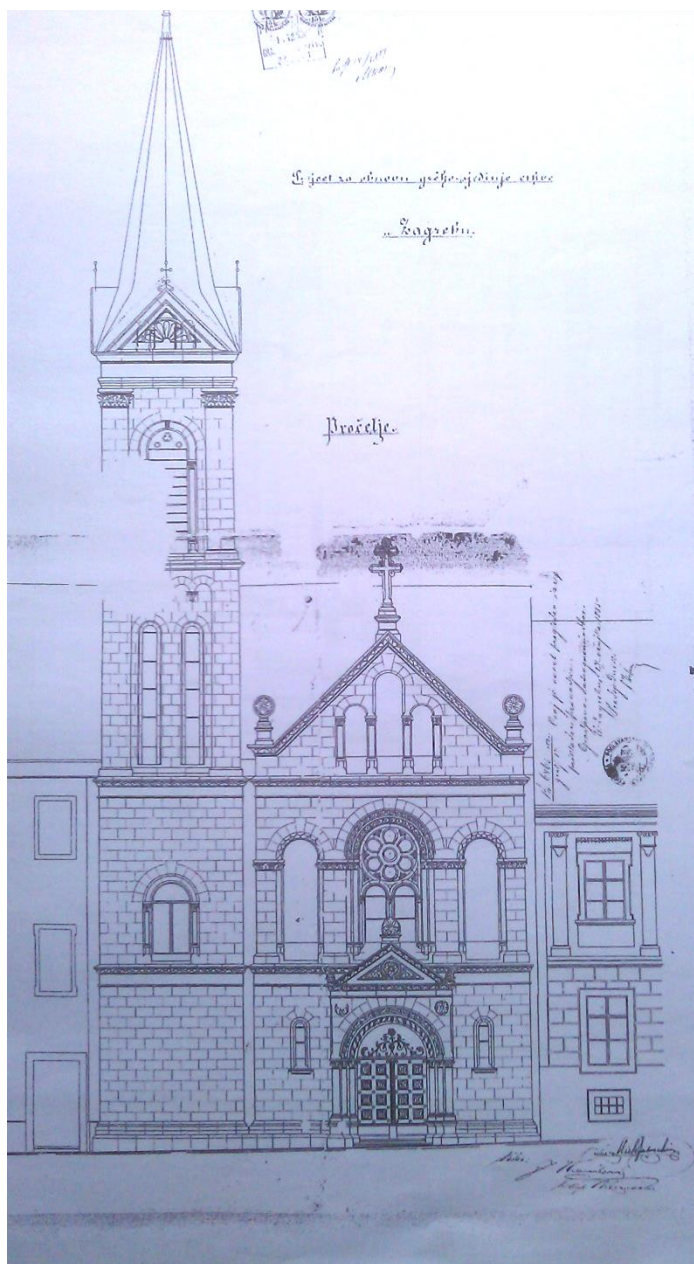
I pod broda temeljito je preuređen. Prostor do soleje (prostor između pjevnica) popločen je keramičkim pločicama, a soleja, svetište, i motiv orla raširenih krila ispred carskih vrata izvedeni su u tehnici terazzo.¹³⁷

Što se rješenja pročelja tiče, Bollé je s južne strane, na mjesto nekadašnjeg manjeg ulaza u dvorište, nadodao toranj širine 4,5 metara i visine 40 metara, pa iako u visinu same crkve nije bitno zadirao (tek je zabat na pročelju nešto viši), ovim je potezom omogućio da se ona nametne u veduti Gornjeg grada.

Pročelje visine 15 metara i širine 8 metara Bollé je zaključio zabatom, ponovivši Felbingerovo rješenje, ali mnogo razvedenije – na vrhu zabata je kameni križ, na uglovima su akroteriji s floralnim motivima, dok su u zabatu tri polukružne niše, čije lukove nose stupovi s korintskim kapitelima, a u kojima se nalaze mozaici koji prikazuju likove Krista između sv. Petra i Pavla. Središnji dio pročelja čini 2,5 metara visok prozor sastavljen od rozete nad biforom, a sa svake strane tog prozora je niša s mozaikom (prikaz sv. Ćiril i Metod), koja također ima stupove s korintskim kapitelima. Donji dio pročelja čini portal zaključen nanjim zabatom ispod kojeg je luneta koju podržavaju stupovi s korintskim kapitelima. Sa svake strane portala je jedan manji polukružni prozor. Pročelje je na spomenuta tri dijela (etaže) razdijeljeno istaknutim vijencima s floralnim motivima, a tako su odijeljene i četiri etaže tornja, od kojih najdonja nema otvora, druga ima jedan polukružni prozor, a treća dva uska polukružna prozora. Četvrtu je etažu tornja Bollé riješio najdekorativnije – četiri su polukružna otvora koja zatvaraju zvona, omeđena pilastrima s korintskim kapitelima. Kapa zvonika je osmerostrana i visoka, kao što je Bollé često koristio kao rješenje na svojim crkvama istočnog obreda, sa manjim zabatom na svakoj strani četverostrane baze.

¹³⁷ Terazzo je smjesa prirodno obojenih kamenčića i cementa.

Sama fasada i tornja i pročelja u teksturi imitira *Rohbau* i izgrađena je od obične opeke preko koje je nanosena žbuka iz, kako je već napomenuto, financijskih razloga.

Sl. 5. Bolléov projekt rješenja pročelja

Četiri slike Ivana Tišova koje danas ukrašavaju brod (3) i kor (1) nabavljene su nešto kasnije, međutim nema podataka kada točno, osim da je posljednju, *Ulaz Isusov u Jeruzalim*, koja se

nalazi na koru, 1957. kupio župnik Ivan Pavković.¹³⁸ Na južnom se zidu nalazi *Rođenje Isusovo* s godinom 1912. pored Tišovljevog potpisa, a na sjevernom, bliže ulazu, *Posljednji sud* s godinom 1918., te prema svetištu *Uskrsnuće Isusovo*, koje nije datirano.

Ovaj je izgled crkva sačuvala i danas, i on će još jasnije doći do izražaja kad se obnova sasvim završi.

6. Restauratorske intervencije na sklopu grkokatoličkog sjemeništa i crkve sv. Ćirila i Metoda u 20. i 21. stoljeću

6. 1. Intervencije na grkokatoličkom sjemeništu u 20. i 21. stoljeću

O tome što se događalo sa sjemeništem od 19. do kraja 20. stoljeća nema nikakvih podataka. Tek je Žumberački kriješ za 1996. godinu donio vijest da su početkom studenog 1995. započeli radovi na sanaciji prizemnog dijela zgrade sjemeništa.¹³⁹ Posebni su se zahvati morali izvesti na temeljima zgrade koji su uslijed starosti i vlage bili sasvim dotrajali. Trebalo je izvesti i drenažu do susjeda sa zapadne strane, jer su u temelje prodirale podzemne vode. Gradila se kotlovnica u bivšoj sobi podvorkinje, pokraj dvorišta. U istom dijelu zgrade postavljena je i nova kanalizacija, te plinske, električne i vodovodne instalacije. Dvije godine prije podignut je krov nad dvorišnom zgradom, čime je dobiveno pet novih soba, a na prvom katu je uređena biblioteka.

Godine 1998. prizemlje je temeljito preuređeno: kuhinja je prenamijenjena u blagovaonicu, a prostor do nje u novu kuhinju sa smočnicom.¹⁴⁰ U dvorišnome je dijelu ugrađen sanitarni čvor i uređene su tri sobe za časne sestre, koje su u sjemeništu zadužene za vođenje kućanstva. Na kraju dvorišta smještena je glačonica, bivša drvarnica prenamijenjena je u praonicu, a do nje je

¹³⁸ N.N., 1966: 265.

¹³⁹ Kekić, 1996: 265.

¹⁴⁰ Kekić, 1998: 253.

smještena garaža. Nasuprot nove blagovaonice uređena je garsonijera za pomoćno osoblje. Svečani blagoslov ovih prostorija vodio je 6. prosinca 1998. vladika Slavomir Miklović. Nakon toga su velika blagovaonica i bivša spavaća soba časnih sestara spojene i adaptirane u jednu veću reprezentativnu dvoranu, uređeni su sanitarni čvorovi na katovima i grijanje u tri sobe na drugom katu.

Najrecentniji zahvati na zgradi sjemeništa izvedeni su 2007.-2008. godine. Već 14. listopada 2006. Ministarstvo kulture izdalo je tvrtci *Arhikon d.o.o.* iz Zagreba rješenje kojim joj se dopušta dokumentiranje zgrade sjemeništa i izrada idejnog, glavnog i izvedbenog projekta.¹⁴¹ Sredinom ožujka 2007. biskup i župnik Nikola Kekić obratio se Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode sa molbom da se iz sredstava spomeničke rente obnovi krovšte i fasada zgrade sjemeništa.¹⁴² Obrazložio je kako eparhija obnavlja velik broj crkava i župnih kuća i iz tog razloga za obnovu sjemeništa može izdvojiti tek ograničena sredstva. U privitku molbi navedeno je kako se zgrada sjemeništa nalazi u zoni prioriteta zaštite i u kakvom se stanju ona nalazi: „Pročelje zgrade je u derutnom stanju i otpada stara žbuka. Krovšte zahtijeva izmjenu dotrajalih dijelova i stavljanje novog biber crijepa. Ulazna vrata potrebno je obnoviti.“¹⁴³ Također je navedeno kako potkrovlje treba adaptirati za stanovanje. U tom je istom privitku navedeno kako u posljednjih deset godina nisu izvedeni nikakvi radovi na zgradi, niti kako su izvedeni bilokakvi radovi bez odobrenja nadležne službe zaštite. Molbi je dodana izjava o suglasnosti sa snošenjem dijela troškova obnove, onog koji se ne financira iz spomeničke rente.

U ožujku 2007. *Arhikon d.o.o.* je izradio elaborat s troškovnikom u cilju korištenja sredstava spomeničke rente i sufinanciranja zaštitinih radova na kulturnim dobrima u 2007. godini, na temelju sljedećih činjenica: sjemenište se nalazilo u zoni prioriteta, u neprekidnoj uporabi te je

¹⁴¹ Arhiv Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode (dalje u tekstu A GZZSKP), Predmet Ćirilometodska 1, Rješenje Ministarstva kulture tvrtci Arhikon od 14.10. 2006., str. 1.

¹⁴² A GZZSKP, Predmet Ćirilometodska 1, Zgrada grkokatoličkog sjemeništa – obnova krovšta i fasade iz spomeničke rente, 20. 3. 2007., str. 1.

¹⁴³ A GZZSKP, Predmet Ćirilometodska 1, Zgrada grkokatoličkog sjemeništa – obnova krovšta i fasade iz spomeničke rente, 20. 3. 2007., Podaci o kulturnom dobru, str. 2.

izaštićeno kulturno dobro.¹⁴⁴ Predviđeni su radovi na sanaciji uličnih i dvorišnih pročelja, krovišta i pokrova, a ti radovi su trebali obuhvatiti prozore, doprozornike, kamenu plastiku, krovne vode, gromobran, sanaciju vlage i konstrukcije. U elaboratu je opisano zatečeno stanje sjemeništa i predviđen tijek radova: statička stabilnost građevine nije bila upitna, osim u dijelu krovišta čiju je konstrukciju trebalo sanirati, biber crijep je bio u lošem stanju i propuštao je oborinske vode, te ga je bilo potrebno zamijeniti poštujući izvornu geometriju krova, zatim popraviti i po potrebi zamijeniti prozore, oličiti stolarske i bravarske elemente te zamijeniti limene elemente (opšave, vijence, cijevi za odvod vode) novima od bakrenog lima. Na pročeljima je utvrđeno da su čitava bila pokrivena finom glatkom vapnenom žbukom koja je mjestimično, osobito u nižim zonama, bila popucala i otpala zbog djelovanja (smrzavanja) vode. Izvorna žbuka, profilacije i plastika većinom su bili očuvani, i rekonstrukcija je bila razmjerno jednostavna, a sondiranjem je utvrđena i izvorna obojenost pročelja. Troškovnikom je određena cijena sveukupnih radova od 3.727.537,86 kuna.¹⁴⁵

¹⁴⁴ A GZZSKP, Predmet Ćirilometodska 1, Elaborat tvrtke Arhikon d.o.o. za objekt grkokatoličko sjemenište, 1. ožujka 2007., str. 2.

¹⁴⁵ A GZZSKP, Predmet Ćirilometodska 1, Elaborat tvrtke Arhikon d.o.o. za objekt grkokatoličko sjemenište, 1. ožujka 2007., str. 15.

Sl. 6. Zgrada sjemeništa prije obnove, istočno pročelje.

Ugovor između sjemeništa i Grada o financiranju obnove zgrade sjemeništa kao kulturnog dobra potpisan je 22. kolovoza 2007., za što je sjemenište imalo platiti 1.745 870 kuna, a Grad se obvezao platiti ostatak od 1.981 665 kuna iz spomeničke rente.¹⁴⁶ Tek 17. siječnja 2008. Grad je izdao rješenje kojim se tvrtki *Arhikon d.o.o.* dopušta početak radova na sjemeništu prema gore navedenom elaboratu i troškovniku.¹⁴⁷ Prema ovom rješenju izvođač je bio dužan prije svakog koraka kontaktirati nadležnog konzervatora kojeg objektu dodjeljuje Zavod, a čija je odgovornost kontinuirani konzervatorski nadzor tijekom čitavog trajanja radova. Konkretno, upute su bile sljedećeg tipa: prije otucanja žbuke predstavnik Zavoda mora izvršiti detaljan pregled krova, pročelja i arhitektonske plastike, te odrediti konzervatorske istražne radove na

¹⁴⁶ Kekić, 2012: 133.

¹⁴⁷ A GZZSKP, Predmet Ćirilometodska 1, Rješenje Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode, 17.1.12008., str. 1.

žbuci i bojenim slojevima, arhitektonskoj plastici, stolariji i bravariji. Nakon tih istraživanja trebalo je izraditi probe, koje je trebao izvesti izvođač, na temelju kojih je konzervator trebao odrediti način završne obrade i obujam očuvanja izvorne žbuke. U principu, svaku pripremu za rad (šablone za izvlačenje profilacija, sanaciju kamenog portala itd.) pregledava i odobrava konzervator. Ukoliko u toku radova dođe do nekih otkrića o izvornom stanju, investitor, izvođač i projektant dužni su projekt modificirati i izvesti definirano rješenje. Kako nam je objasnila Maja Gorianc Čumbrek, dipl. ing. arh. i predstavnica Zavoda zadužena za konzervatorski nadzor pri ovim radovima, upute Zavoda su ispoštovane, a odluke se u praksi donose na terenu, u hodu, u konzultacijama s izvođačem i investitorom, i iz tog razloga arhiv Zavoda nema mnogo pisanih podataka o izvedenim radovima.¹⁴⁸

U lipnju 2008. godine su započeli radovi, i to od krovišta.¹⁴⁹ Skinut je stari biber crijep i letve, sanirana je drvena konstrukcija, a na nožice su postavljene daske, zatim terpapier, nove letve i novi biber crijep (19 000 pločica), obnovljeni su svi dimnjaci, te su postavljeni snjegobrani i gromobran. Nakon toga je fasada pročelja s ulične strane sasvim otučena i navučena nova, sanirani su kameni okviri oko prozora, na drugoj su etaži prema zahtjevu Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture izmijenjena sva prozorska krila. Stara su se otvarala prema unutra, a nova se otvaraju prema van, jer se pretpostavlja da je takvo stanje bilo izvorno. Zidovi u prizemlju su i s vanjske i s unutarnje strane tretirani protiv kapilarne vlage u visini od metra i pol. Ugrađeni su novi kameni okviri oko podrumskih prozora jer su stari bilisasvim dotrajali, i nove željezne rešetke na prozore, postavljeni su bakreni žljebovi, obnovljena su vanjska vrata i ugrađena nova na ulazu u podrum.

¹⁴⁸ Razgovor s Majom Gorianc Čumbrek, u Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode, 7.3.2012

¹⁴⁹ Kekić, 2012: 133.

I terasa u dvorištu sjemeništa je sanirana i nanovo popločena.¹⁵⁰ U studenom 2009. oličene su velika dvorana u sjemeništu, soba za goste i blagovaonica, nadalje hodnik u prizemlju i stubište prema prvom katu, te sva vrata. Radovi na sjemeništu dovršeni su u zimu 2009. i ukupno su stajali 4. 500 000 kuna. Nema podataka o tome odakle je plaćeno prekoračenje troškovnikom predviđene cijene, ali može se pretpostaviti da je te troškove zbrinula eparhija, s obzirom na suglasnost o snošenju troškova koje nije obuhvatio iznos iz spomeničke rente.

Sl. 7. Detalj južnog pročelja sjemeništa nakon obnove

Po svemu se navedenome može zaključiti da su konzervatorski i restauratorski zahvati na zgradi sjemeništa bili ograničeni na najnužnije intervencije – krov koji je prokišnjavao, i pročelje s kojega su otpadali komadi žbuke. Također se može zaključiti da su izvedeni u skladu s naputcima Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture, što je i bio jedan od uvjeta da sredstva za obnovu budu dodijeljena od strane Grada.

¹⁵⁰ Kekić, 2012: 134.

6. 2. Manje preinake na crkvi sv. Ćirila i Metoda 1930-ih godina

Prva temeljita obnova crkve izvedena je 1961. godine, kao spomen na 350-godišnjicu sjedinjene eparhije na području Hrvatske, a do tada su bile izvedene samo manje preinake.¹⁵¹ Jedna od tih manjih promjena bilo je nabavljanje triju novih zvona od tvrtke *Leibsch* iz Zagreba za 60 000 dinara, posvećenih 1. studenoga 1931. godine. Trećinu potrebnoga iznosa donirao je ljekarnik Gjuro Smičiklas, što je označeno natpisom na zvonu:

„Kumovao u spomen svog strica Dr Tadije Smičiklasa hrvatskoga povjesničara i bivšeg ravnatelja Sjemeništa Mr Gjuro Smičiklas ljekarnik u Zagrebu.“

Najveće od ta tri zvona, tona *fis*, teško 782 kilograma, posvećeno je sv. Ćirilu i Metodu, srednje, tona *be*, teško 395 kilograma, posvećeno je Presvetoj Bogorodici, a najmanje, tona *cis*, teško 230 kilograma, posvećeno je sv. Vasiliju. Najmanje je zvono 1968. godine preuređeno na mehanizam kugličnih ležajeva, a 1980. godine to je učinjeno i s preostala dva zvona.¹⁵²

Kor koji se i danas nalazi nad ulazom u crkvu izgrađen je 1932. godine, u zamjenu za stari kor od orahovine koji se nalazio na južnom zidu broda u visini prvog kata sjemeništa, a koji je bio znatno manji. Te su iste 1932. godine dograđene i župska dvorana i sakristija.¹⁵³

Na pročelje tornja, na najdonjoj etaži, postavljena je 1935. spomen ploča s natpisom:

U SPOMEN TISUĆU I PEDESETE
GODIŠNJICE BLAŽENE SMRTI SV. METODA
KOGA UZ NJEGOVA BRATA SV.ĆIRILA
APOSTOLSKA STOLICA U RIMU
ZA PAPE HADRIJANA II I IVANA VIII
PODIŽE, POTVRDI I USTALI KAO HIJERARKE

¹⁵¹ Kekić, 1987: 83.

¹⁵² Kekić, 1987: 83.

¹⁵³ Kekić, 1987: 83.

TE VJEČNOM SLAVOM OVJENČA
U ZAGREBU, LJETA GOSPODNJEGA 1935.
HRVATI KATOLICI ZAPADNOG I ISTOČNOG OBREDA.

Tom je prilikom i ulica dobila svoj novi naziv – Ćirilometodska. Ranije se zvala Gospodskom, a jedan kraći period između 1920. i 1935. nosila je naziv w23. listopada 1847., u spomen na Kukuljevićevo proglašenje hrvatskoga službenim i uredovnim jezikom.¹⁵⁴

6. 3. Intervencije na crkvi sv. Ćirila i Metoda u 1950-im i 1960-im godinama

Pedesetih godina zabilježena je samo jedna intervencija, a to je bila obnova tornja 1956. godine.¹⁵⁵ Nekoliko je godina kasnije, točnije 1961., župnik Ivan Krstitelj Pavković vodio veliku obnovu unutrašnjosti, i tom je prilikom dao oličiti zidove, obnoviti drveni strop, ikonostas, sjedala, pjevnice i kivot te postaviti nove podijume ispod sjedala uz zidove, pjevnice i tronove.¹⁵⁶ Izmijenjene su i električne instalacije, a radovi su završili do ljeta, što zaključujemo po tome da je crkvu 2. srpnja iste godine blagoslovio biskup Gabrijel Bukatko.¹⁵⁷ Godine 1964. nabavljen je novi namještaj: četiri nova sjedala, pet klupa i ispovjedaonica. S unutrašnje strane ulaza je 1967. godine postavljena željezna rešetkasta pregrada s dvokrilnim vratima, kako bi prolaznici i turisti tijekom dana mogli pogledati unutrašnjost crkve, a sljedeće je godine nabavljeno još opreme – osam mjedenih svijećnjaka za oltar. Toranj je 1970. godine doživio uočljivu promjenu - kapa mu je prekrivena bakrenim limom, a do tada je bila prekrivena šarenim pločicama škrljevca.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Kekić, 1987: 85.

¹⁵⁵ Kekić, 1987: 84.

¹⁵⁶ Kivot je relikvijar u obliku kovčega s poklopcem koji služi za čuvanje svetačkih moći i njihovo svečano izlaganje; Jovanović, 2009: 763.

¹⁵⁷ Kekić, 1987: 84.

¹⁵⁸ Kekić, 1987: 84.

Nema podataka zašto je ovo učinjeno, no može se pretpostaviti da su dotrajale pločice zamijenjene limom iz financijskih razloga.

Žumberački kalendar za 1966. objavio je opis crkvenog namještaja.¹⁵⁹ U sredini crkve je visio već spomenuti luster kojega je izradio zagrebački obrtnik A. Mesić, a spominjao ga je još i biskup Hranilović u svojoj okružnici iz 1885. godine, gdje je naveo da je luster zbog svoje originalnosti izložen i na milenijskoj izložbi u Budimpešti. Nadalje se u crkvi na oltaru nalazio križ, iznad biskupskog trona u svetištu je visjela stara slika sv. Vasilija, najstarija slika u crkvi koja potječe još iz kapele sv. Vasilija, a u oltarnome su se prostoru nalazila dva već spomenuta vitraja. U sakristiji se nalazio mali oltar posvećen Blaženoj Djevici Mariji, a fresku *Marija okružena Serafinima*, koja se također nalazila u sakristiji, naslikao je slikar Miljenko Đurić.

6. 4. Posljednje konzervatorsko-restauratorske intervencije na crkvi sv. Ćirila i Metoda od 1998. godine do danas

Sljedeća, i posljednja, velika obnova crkve započeta je u svrhu obilježavanja jubileja grkokatoličke crkve u Hrvatskoj koji se slavio 2011. godine. Župnik Nikola Kekić je 21. listopada 1997. poslao upit Gradu za pomoć oko obnove crkve, čiji se početak planirao za 1998.¹⁶⁰ Tom je prilikom župnik u *Žumberačkom Krijesu 1998.* opisao stanje u kojem se crkva nalazila:

„U najlošijem je stanju toranj, s kojega padaju već mjesecima komadi ukrasnog kamena i dotrajale fasade. I mozaici na pročelju jako su oštećeni od gradskog smoga i kiselina, Unutrašnjost crkve također zahtijeva velike zahvate.“¹⁶¹

¹⁵⁹ N.N., 1966: 265.

¹⁶⁰ Kekić, 1998: 253.

¹⁶¹ Kekić, 1998: 253.

Kroz 1998. na području Zagreba skupljani su milodari, kojima je krajem godine plaćena izrada elaborata za intervenciju na crkvi. Manji su radovi plaćeni sredstvima prikupljenim od župljana, neki su čak napravljeni i volonterski, dok je dio većih radova platio Grad, jer je crkva još 1966. zavedena u popisu spomenika kulture općine Grad Zagreb pod rednim brojem 133., čime je stavljena pod zaštitu temeljem Zakona o zaštiti spomenika kulture, a dio je platila sama župa.¹⁶²

Sl. 8. Crkva prije obnove

Kasnije je sklop crkve i sjemeništa pravno je zaštićen kao nepokretno kulturno dobro profano-sakralne baštine, što je utvrđeno rješenjem Ministarstva kulture, Uprave za zaštitu kulturne baštine Klasa: UP-I-612-08/02-01/0756 od 31.1.2003. godine, i upisan je u Registar kulturnih

¹⁶² Privatni arhiv biskupa Nikole Kekića (dalje u tekstu A BK), Rješenje o preventivnoj zaštiti spomenika kulture, 10.9.1966., str. 1.

dobara Republike Hrvatske pod Regstarskim brojem Z-0615 (Narodne novine br.63/03).¹⁶³ To znači da podliježe svim odredbama Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara i da se na njega primjenjuje potpuna konzervatorska zaštita koja podrazumijeva očuvanje svih izvornih elemenata vanjštine i interijera.

Restauriranje crkve traje i danas, neobnovljena je donja etaža pročelja i na njoj još uvijek stoje skele, što upućuje na to da su se, mahom iz financijskih razloga, radovi oduljili preko planiranog roka, kao što je to čest slučaj.

Sl. 9. Pogled na obnovljenu crkvu i sjemenište iz Čirilometodske ulice

¹⁶³ Razgovor sa Sanjom Veršić iz Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode, prosinac 2012.

6. 4. 1. Radovi u interijeru crkve sv. Ćirila i Metoda

Prvi detaljni troškovnik za potpunu obnovu crkve napravio je konzervator i restaurator mr. Dragan Dokić sredinom 1998. godine, no prema njemu nisu izvedeni radovi, kako smo saznali u razgovoru s restauratorom Dujom Jurićem, zbog financijskih poteškoća.¹⁶⁴ Zato su 19. lipnja 2000. godine župnik Nikola Kekić, akademski slikar i restaurator Duje Jurić i povjesničar umjetnosti i konzervator Branko Kladarin sklopili ugovor o izvođenju restauratorskih radova u unutrašnjosti crkve, prema kojemu su se izvođači obvezali realizirati sve radove prema ponudama od 19. i 29. svibnja 2000., a prema kojima je sveukupna cijena za izvedbu radova bila predviđena na 49 000 njemačkih maraka (oko 196 000 kuna).¹⁶⁵

Neovisno o ovom ugovoru saniran je luster, a podatci o tom zahvatu ne mogu se pronaći, osim da su u obnovi lustera sudjelovali Stanislav Stipičić, majstori kovinopojasari Stjepan Pavić, Zlatko Bradač i Ivica Horvat, te majstori električari Josip Žagar i Vlado Linarić.¹⁶⁶ Luster je 27. veljače 1999. rastavljen na dijelove, pri čemu je u kugli na vrhu pronađen novčić iz 1879. i zapis na papiru:

„Ovaj luster bio je g. 1885. na izložbi u Pešti. Kod bravarskog majstora Antona Mesića u Zagrebu izradio ga je Valentin Vall rođ. 1857.“¹⁶⁷

Izvorno je rađen bez električnih instalacija, varen kovanjem, lijevanjem i zakivanjem, i teži oko 400 kilograma, a pri sanaciji su očišćeni svi dijelovi i ugrađena su 24 električna grla. Površina lustera je obnovljena crvenom temeljnom bojom, grafičkom zlatnom i bezbojnim lakom. Razbijene staklene kugle zamijenjene su kuglama od lima koje je izradio majstor kovinotiskač

¹⁶⁴ Usp. Ugovor o izradi troškovnika za obnovu unutrašnjosti crkve, 9.6.1998., ABK; razgovor s prof. Dujom Jurićem, Zagreb, rujna 2012.

¹⁶⁵ A BK, Ugovor o izvođenju restauratorskih radova u unutrašnjosti crkve sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, 19.6.2000.

¹⁶⁶ Kekić, 2000: 204.

¹⁶⁷ Kekić, 2000: 204.

Josip Babić, jer se u tvornicama stakla nisu mogle nabaviti odgovarajuće staklene. Obnovljeni luster montiran je 20. ožujka 1999. godine.¹⁶⁸

Što se ostalih rasvjetnih tijela tiče, na koru su postavljena dva nova trokraka zidna lustera, u svetište su postavljena tri nova reflektora, a u lađi dva, usmjerena na ikonostas, te su obnovljena i dva visoka svijećnjaka što stoje ispred ikona sv. Ćirila i Metoda. Iste su godine započeti radovi na skidanju premaza sa zidova u svetištu kako bi se došlo do originalne bordure.¹⁶⁹

Tijek radova na rekonstrukciji zidnog oslika može se pratiti kroz fotografsku dokumentaciju radova, koji su trajali od lipnja do listopada 2000., a u kojima su sudjelovali već spomenuti Dujce Jurić i Branko Kladarin, zatim akademski slikar Zoran Pavelić, restauratorica Adela Filip i soboslikar Matek Vragović.¹⁷⁰

U razgovoru s restauratorom Dujcom Jurićem doznali smo da su najveće poteškoće pri ovom poslu bile vremensko ograničenje, koje je proizašlo iz financijskog. Naime, restauratori i ostali majstori plaćeni su po satu, a financijski su resursi bili vrlo ograničeni. Druga poteškoća bilo je nepostojanje arhivskih podataka o izvornom izgledu interijera crkve.¹⁷¹ U rekonstrukciji zidnog oslika crkve koja je u nekom trenutku svoje nedavne povijesti (pretpostavlja se šezdesetih) iz nepoznatih razloga bila potpuno obijeljenih zidova nije od prevelike pomoći bila ni komparacija s najslučnijim Bolléovim projektom, grkokatoličkom katedralom u Križevcima, budući da se radi ipak o dva različita stila – neogotičkom i bizantskom.

Iz tog se razloga pristupilo sondiranju i odstranjivanju preslika kako bi se došlo do tragova originalnog oslika, pa prema njima napravilo rekonstrukciju. Na nekim je dijelovima zida bilo sasvim dovoljno tragova za jednostavnu rekonstrukciju, dok je ponegdje ostao tek komadić izvorne dekoracije, što je posao značajno otežalo. Tako su primjerice na istočnom zidu otkriveni

¹⁶⁸ Kekić, 2000: 204.

¹⁶⁹ Kekić, 2000: 205.

¹⁷⁰ A BK, Konzervatorsko-restauratorski radovi – fotografska dokumentacija, str. 3., lipanj-listopad 2000.

¹⁷¹ Razgovor s prof. Dujcom Jurićem, Zagreb, rujan 2012.

dobro sačuvani ostatci izvornog oslika nakon uklanjanja klupa s naslonima koji su vijcima bili pričvršćeni za zid. Na istočnom je zidu također pronađen i trag „zlatnog“ friza, čiji su se donji vodoravni dijelovi nastavljali na istovrstan friz na južnom i sjevernom zidu lađe, što je također olakšalo rekonstrukciju. Rekonstrukciji se pristupalo nakon što je preslik uklonjen i površina zida oprana. U lađi su pak restauratori naišli na specifičnu situaciju – na južnom zidu su ispod preslika otkrivena dva sloja marmorizacije, od kojih je prvi (izvorni) bio življeg narančasto-crvenkastog tona, dok je drugi bio zagasitijeg smeđeg tona. Na nekim su mjestima ta dva sloja tako kvalitetno spojena, da se čini da su jedno vrijeme postojali zajedno. Ta situacija govori u prilog tome da je jednom prilikom marmorizacija obnovljena poštujući originalni raster slikanih kvadrata, no nažalost nema nikakvih arhivskih podataka o tome. Još se jedna zanimljiva situacija pojavila kada je uklonjeno Tišovljevo ulje na platnu s južnog zida, i kada je ispod njega otkrivena plitka niša s otvorom za vrata, u koji je ugrađen ormar. To je nekada bio izlaz na izvorno pjevalište, koje se tu nalazilo u formi balkona. U fazi radova u lađi sanirano je i drveno krovništvo, pri čemu je očišćeno od prljavštine i retuširano. U svetištu je nakon uklanjanja preslika sive boje otkrivena izvorna dekoracija sa znatnim oštećenjima, i nakon bojanja podloge se pristupilo rekonstrukciji. U donjoj pak zoni sjeverne strane svetišta otučena je nekvalitetna cementna žbuka koja se mjestimično bila odvojila od podloge, i zamijenjena je rimskom žbukom koja u sebi sadrži drobljenu opeku i drugačije se ponaša u dodiru s podlogom. Oštećenja i pukotine na svodnim rebrima u svetištu zapunjena su i šelakirana.

Sl. 10. Ostaci izvorne slikane dekoracije, južni zid, ispod dekorativnog friza

Sl. 11. Motiv sa sl. 10. po završetku radova

Radovi na temeljitoj obnovi ikonostasa započeti su krajem veljače 2001. i trajali su do polovice kolovoza iste godine, a izveli su ih Duje Jurić, Josip Marić, restaurator Đuro Šimičić i akademski slikar Zoran Pavelić.¹⁷²

Ikonostas je na više mjesta u različitoj mjeri bio oštećen.¹⁷³ Najoštećenije su bile ikone s prikazom Krista, čija je cijela lijeva strana bila jače oštećena crvotočinom, te Bogorodice, čije su pozlata i polikromacija na desnoj strani ikone bile teško oštećene zbog velike blizine goruće svijeće. U najdonjoj zoni ikonostasa, najbliže tlu, nalazila su se i druga velika oštećenja, prouzročena kapanjem voska, čađom od izgaranja brojnih svijeća, raznim mehaničkim oštećenjima i nestručnom obnovom pri kojoj je pozlata ikonostasa nesretno osvježena broncom (ne postoje arhivski podatci o tome kada je to učinjeno). Nedostajali su i neki dekorativni elementi - dva srolika elementa na vrhu ikonostasa, lisnati element uz ikonu sv. Ivana i kružni element uz njega. Isto su tako nedostajale i pojedine profilacije, a vrhovi rezbarenih ukrasa su bili odlomljeni. U najvišoj zoni ikonostasa drvo je stezanjem i opuštanjem stvorilo više nepravilnih pukotina. Uza sve to, na ikonama se, osim čađe, nalazio i potamnijeli lak i manja oštećenja, a na arhitekturi ikonostasa uz čađu i potamnijeli šelak. Pozlata u donjim horizontalnim dijelovima okvira ikona i razdjelnih vijenaca, kao i u zoni prizemlja na ukladama, bila je oštećena i na nekim mjestima zbog nakupljanja prašine sasvim uništena. Na arhitekturi ikonostasa su prilikom uklanjanja prljavštine i potamnijelog šelaka na više mjesta pronađeni tragovi pozlate. Ti su tragovi kasnije poslužili za rekonstrukciju izvornog sloja pozlate na ikonostasu. U donjim zonama ikonostasa uočen je znatno deblji sloj zaštitnog laka, koji je upućivao na nedavne konzervatorske radove na arhitekturi ikonostasa, najvjerojatnije iz istog vremena kada je u najnižoj zoni ikonostasa oštećena pozlata presvučena broncom. Još je nešto otkriveno tijekom restauratorskih radova na ikonostasu, to da je autor ikona u donjem dijelu u procesu svoga rada često mijenjao kompozicije, odnosno da je slikao bez kartona, direktno na

¹⁷² Kekić, 2002: 234.

¹⁷³ Kekić, 2002: 234.

drvo. To je vidljivo na ikoni Krista, gdje je na mjestu oštećene pozlate pronađena naslikana i slikarski definirana Kristova desna ruka koja blagoslivlja, ali s većim pomakom od postojeće. Razlog tom mijenjanju kompozicija je poznat: Mašić je uz pomoć Bučevskog popravljao svoj rad.

Na rekonstrukciju pozlate potrošeno je 1800 23-karatnih zlatnih listića i 14 grama zlata u prahu, za retuš polikromacije korištene su odmaštene uljane boje. Ikone su nakon čišćenja i restauriranja lakirane sjajnim lakom u spreju, a završno lakiranje izvedeno je mat lakom u spreju. Na kovanim dijelovima pozlata je zaštićena zapon lakom u spreju. Na poleđini ikonostasa zamijenjeno je oko 50 metara dužnih profiliranih okvira koji su nakon montaže ikona, zajedno s čitavom poleđinom ikonostasa prebojani uljanom mat bojom. Uza sve to, s vječnog su svjetla skinuti brončani slojevi nanošeni u više navrata, te je otkriven dobro sačuvani sloj galvanske pozlate. Obnovljeni ikonostas blagoslovljen je 21. listopada 2001. godine, a svečanost je vodio križevački vladika Slavomir Mikloš.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Kekić, 2002: 235.

Sl. 12. Ikonostas nakon obnove.

Po završetku restauriranja ikonostasa, kroz rujan i prvu polovicu listopada, inž. Miljenko Bradvić i stolarski majstor Ljudevit Zajec radili su na sanaciji sedam klupa uz zidove lađe, čiji su donji dijelovi u velikoj mjeri istrunuli zbog koncentracije vlage.¹⁷⁵ Ta su oštećenja sanirana na licu mjesta, dok su podnožja, također s velikim oštećenjima, odvezena u stolarsku radionicu, gdje su truli dijelovi zamijenjeni i prelakirani. Također su na nekoliko mjesta na podnožjima načinjeni mali otvori kako bi pospješili strujanje zraka koji će osušiti eventualnu vlagu. Na koru je montiran i lakiran novi pod od borovine, a prelakiran je i stalak za dirigenta.

¹⁷⁵ Kekić, 2002: 235.

I sljedeće su godine (2002.) u travnju nastavljeni radovi na namještaju i ostalim drvenim elementima u crkvi: biskupskom tronu u svetištu, biskupskom tronu u lađi, carskom tronu u lađi, dvjema pjevnicama, klupama uza zidove, ispovjedaonicama, koru i ormaru u sakristiji.¹⁷⁶ Ovi radovi, koje je vodio slikar i restaurator Duje Jurić, dovršeni su u listopadu iste godine, a u njima su sudjelovali i profesor likovne kulture Josip Marić, slikarica Kata Mijatović, slikar Zoran Pavelić, restauratorica Bernarda Rundek Franić te restaurator Đuro Šimičić. U toj je fazi sa svih površina namještaja skinuta prljavština i stari potamnjeni lak, spojevi su učvršćeni, a manja oštećenja zatvorena industrijskim kitom u nijansi starog hrasta, dok su veća oštećenja i dijelovi koji su nedostajali rekonstruirani od lipovog drveta i lijepljeni. Polikromacije i pozlate rekonstruirane su na temelju pronađenih tragova i prelakirane. Na ormaru u sakristiji su rezbareni dijelovi od lipovine djelomično posrebreni, a preostali od jelovine premazani tekućom broncom. Na trima ikonama koje ukrašavaju vrata gornjeg dijela ormara izvedena je pozlata zlatnim listićima. Na polikromiranim i pozlaćenim grbovima tronova, izvedenim na porculanskim diskovima, pronađeni su prilikom obnove podaci koji upućuju na to da ih je 1886. izradio zagrebački majstor Marko Badovinac.¹⁷⁷ Na carskome tronu, na koji smije sjesti samo vrhovni državni poglavar, nalazi se i grb cara i kralja Franje Josipa I., aktualnoga vladara u vrijeme gradnje crkve.

U svetištu se radilo tijekom 2004. godine.¹⁷⁸ Mramorni oltar (prijestolje) na stupovima s podnožjem od kamenih masiva rastavljen je, restauriran i konzerviran u klesarskoj radionici *Nestić* u Dragonošću. Stari pod u svetištu, od slagane opeke i vezane mljevene opeke s mozaikom je izvađen te je stavljena nova armiranobetonska podloga na koju je ugrađen novi mozaik od dvadesetak vrsta lomljenog mramora prema prijašnjoj šabloni. Armiranobetonsku podlogu je izvela tvrtka *Gradnjaprojekt* iz Zagreba, dok je novi mozaik postavio Fedor Šverko

¹⁷⁶ Kekić, 2003: 250.

¹⁷⁷ Kekić, 2003: 250.

¹⁷⁸ Kekić, 2005: 169.

iz Kastva. Zamjena poda je bila poprilično hitan posao, budući je stari pod na mjestu gdje je nekada stajao sjemenišni bunar bio uleknut za tri centimetra, a mozaik na nekoliko mjesta krpan žbukom. U ovoj je fazi restauriran i konzerviran kivot koji stoji na oltaru, a izrađen je od pozlaćene mjed i bakra 1885. godine u Beču od strane nepoznatog autora. Ukrašen je emajliranim likovima Ćirila i Metoda s prednje strane i dvanaest apostola uokolo. Restaurirala ga je viša restauratorica Maja Velicogna Novoselec.

Akademski slikar i restaurator Duje Jurić restaurirao je četiri ripide i procesijski križ, a restauratorica Bernarda Rundek Franić očistila je i restaurirala stijeg koji se nosio u procesijama.¹⁷⁹ Što se tekstila tiče, i s njim se dogodila jedna zanimljiva situacija: restauratorica tekstila Antonina Srša obnovila je antependij s likovima Ćirila i Metoda te je tom prilikom pronađen ušiven rukom pisani tekst s datumom 17. 1.1901. koji otkriva da je autor nacrtu za likove Ćirila i Metoda na antependiju prof. Josip Bauer. Sam su antependij u višebojnom svilenom vezivu boje bjelokosti, dimenzija 260 x 96 centimetara te protkan zlatnim i srebrnim nitima izradile sestre milosrdnice u svojoj čuvenoj vezilačkoj radionici u Frankopanskoj, po napatku sestre Ksaverije Skube.¹⁸⁰ Naručio ga je bio biskup Julije Drohobecki, a prvi je put visio na oltaru križevačke katedrale 1901. godine, te je kasnije prenesen u Zagreb, gdje se u crkvi izlaže na oltaru samo 11. svibnja, na dan proslave Svete Braće.¹⁸¹

¹⁷⁹ Ripide ili mahalice su lepezase metalne ili drvene ploče na štapovima koje prikazuju likove anđela i nalaze se sa stražnje strane oltara; Jovanović, 2009: 148.

¹⁸⁰ Kekić, 2007: 168.

¹⁸¹ Kekić, 2007: 168.

Sl 13. Svetište nakon obnove. U pozadini je vidljiva zidna dekoracija.

Župnik Nikola Kekić je 24. rujna 2006. po ovlaštenju biskupa Miklova blagoslovio obnovljenu crkvu, čime je zaključena obnova unutrašnjosti crkve.¹⁸²

6. 4. 2. Radovi na pročelju i tornju crkve sv. Ćirila i Metoda

Što se eksterijera tiče, paralelno s obnovom u svetištu napravljeni su tek manji radovi: popravci na jabuci s križem i na bakrenom pokrovu. Radovi na obnovi eksterijera započeli su u proljeće 2004. godine, a zbog nedostatka financijskih sredstava obećanih od Grada, traju do danas.¹⁸³

S obzirom na to da je crkva kulturno dobro, trebalo je obnovu eksterijera uskladiti s naputcima Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode, a taj proces traje i danas, jer je preostalo

¹⁸² Kekić, 2007: 171.

¹⁸³ Kekić, 2007: 168.

obnoviti prizemnu razinu pročelja crkve s portalom, što znači da plan o dovršetku obnove za veliki jubilej 20. studenog 2011. nije ostvaren.

U studenom 2003. Zavod je donio rješenje kojim se odobravaju radovi na sanaciji pročelja i zvonika crkve prema troškovniku tvrtke *Gradnjaprojekt d.o.o.* iz listopada 2003. godine.¹⁸⁴

Radovi su mogli započeti uz sljedeće uvjete: trebalo je uspostaviti kontinuirani konzervatorski nadzor i provesti konzervatorska istraživanja na žbuci prije početka radova, u svrhu utvrđivanja izvorne obojenosti, stanja kamenih elemenata i utvrđivanja uvjeta za obnovu oblikovnih i dekorativnih detalja na pročeljima. Određeno je da predstavnik Zavoda odabere vrstu kamena za zamjenu na temelju predloženih uzoraka, za koje je zadužen izvođač radova. Uputa je da se oštećenja na kamenu saniraju ugradnjom tašela ili kiparsko-restauratorskim retušem ako se radi o manjim oštećenjima. Kvalitetu tih radova također je trebao nadzirati Zavod, kao što je i trebao odrediti način površinske obrade žbuke, na temelju uzoraka koje je ponudio izvođač. Izvođač je nakon čišćenja naknadnih slojeva žbuke i boje prema snimku postojećih profilacija bio dužan izraditi šablone za vučenje žbukanih profilacija, a te šablone je također trebao pregledati i odobriti konzervator. Nijansu, ton i kvalitetu boje za pročelje, stolariju i metalne elemente trebao je odabrati konzervator na temelju uzoraka. Predstavnik Zavoda je zatim bio dužan sudjelovati u izboru okova za prozore, vrste crijepova te svih obrtničkih detalja i materijala koji utječu na izgled crkve. U navedenom rješenju sastavljač, prof. Silvije Novak, planirane je zahvate ocijenio kao usklađene s načelima zaštite i stoga odobrive.

Još u rujnu 1999. je majstor kameno-restauratorskih radova Božo Martinčević napravio istraživanje na istočnoj fasadi crkve i na zvoniku, ne bi li izradio plan kiparsko-klesarskih radova.¹⁸⁵ U svom je izvještaju zaključio da zbog trošnosti velikog broja kamenih elemenata prijeti opasnost od njihovog padanja, te da je ta trošnost uzrokovana i vremenskim neprilikama, i

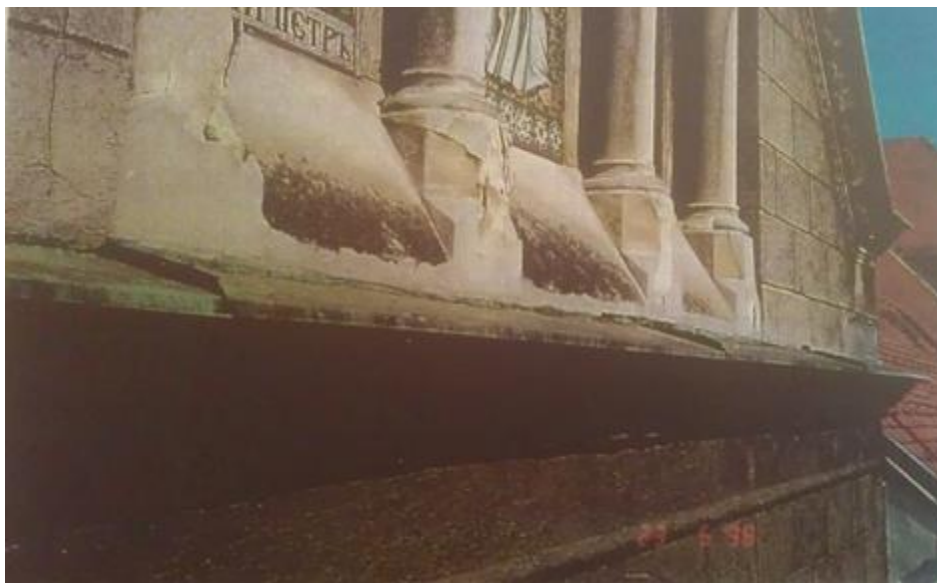
¹⁸⁴ A GZZSKP, Predmet Ćirilometodska 1, Rješenje o sanaciji pročelja i zvonika, 10.11. 2003., str. 1.

¹⁸⁵ Martinčević, 1998: 2.

prirodnim venama u samom kamenu, u koje je ušla vlaga i smrzavanjem dovela do pucanja. Nije uspio sa sigurnošću odrediti porijeklo i vrstu kamena, ali je zaključio da se radi o sedimentu žućkasto-bijele boje i predložio kamen sličan tome (brački sivac, bihacit ili vinkuran iz Pule) iz kojega će se klesati novi elementi umjesto onih previše oštećenih. Budući da ni on, kako sam kaže u svom *Istraživanju za pripremu kiparsko-klesarskih radova na crkvi sv. Ćirila i Metoda*, nije imao na raspolaganju nikakve arhivske podatke, predložio je da se

„u cilju očuvanja izvornog oblika pojedine profilacije koje su manje oštećene, ne vadi s pročelja nego da se izvrši tašeliranje (tj. umetak na mjestu oštećenog dijela), a pojedini dijelovi restauriraju kamenom žbukom (bizek mort) uz armiranje prokromom.“¹⁸⁶

Također je naveo da je kamena plastika djelomično bila u tako lošem stanju da je postala podlogom za malo raslinje.

Sl. 14. Detalj zabata, razina degradacije prije početka radova

¹⁸⁶ Martinčević, 1998: 2.; jedini arhivski podaci koji postoje o crkvi su dva Bolléova nacrti, iz kojih se ne može iščitati o kakvoj se vrsti kamena radi.

Predložio je troškovnik obnove u kojem je istaknuo brigu oko kvalitete i zdravlja kamena, a pod time je mislio na kamen koji nema vena, iz kojeg će se klesati novi dijelovi, te kamene žbuke koja će se koristiti za tašeliranje, a na čiju se čvrstoću, boju i granulacijski sastav također trebalo pripaziti. Prema njegovom izračunu, svi su ovi radovi trebali stajati 2 480 260 kuna.¹⁸⁷

Iste 1999. godine limar Josip Vreš volonterski je popravio ugaoni bakreni lim koji se izvadio iz ležišta ispod same kape tornja, a sredstvima skupljenim među župljanima izmijenjene su sve električne instalacije.¹⁸⁸

Zbog nedostatka dokumenata nije bilo jednostavno sasvim točno rekonstruirati tijek obnove istočne fasade – prvi troškovnik koji se spominjao bio je onaj iz listopada 2003., prema kojemu su radovi i izvedeni, a koji je sastavila tvrtka *Gradnjaprojekt d.o.o.* iz Zagreba. Prilikom sklapanja ugovora na temelju tog troškownika ugovorena je cijena od 4 148 807,76 kuna, i jamčeni rok od 5 godina za izvedbu radova.¹⁸⁹

U troškovniku su navedeni sljedeći radovi: izrada nacрта postojećeg stanja fasadne površine i svih njenih slojeva, skidanje stare žbuke s fasade do zdravog zida, ručno uklanjanje oštećenih dijelova kamenih vijenaca, ukrasnih kamenih elemenata, stupova i podnožja, izrada šablona za nanošenje žbuke na fasadnoj površini, zatim grubo i fino žbukanje fasadne površine produžnim mortom, te izrada završnog sloja fasadne površine silikatnom žbukom ili sličnom u boji i tehnici prema zahtjevu Zavoda za zaštitu spomenika. U ovom su troškovniku predviđeni i kamenarsko-restauratorski radovi koji su se podudarali s Martinčevićevim izviješćem i prijedlogom – oni dijelovi koji su se trebali klesati iznova, klesani su po obliku, dimenziji i vrsti kao postojeći, jer je takav bio službeni zahtjev.¹⁹⁰ Može se zaključiti da su, budući da je Grad dodijelio sredstva za obnovu eksterijera crkve, zahtjevi Zavoda bili preduvjet za dobivanje sredstava i dozvole za

¹⁸⁷ Martinčević, 1998: 3.

¹⁸⁸ Kekić, 2000: 202.

¹⁸⁹ A BK, Ugovor o građenju, građevinsko-obrtnički i restauratorski radovi na sanaciji pročelja i zvonika crkve 17.10. 2003., str. 2.

¹⁹⁰ A BK, Sanacija pročelja i zvonika, građevinsko-obrtnički i restauratorski radovi, listopad 2003., str. 3.

obnovu. Pa ipak, iz mnogih je članaka vidljivo da novac od Grada nije stizao u predviđenom roku, a tu činjenicu potkrepljuje i *Izviješće o stanju potraživanja tvrtke Gradnjaprojekt d.o.o.* prema župi na dan 28. veljače 2009., iz kojeg je vidljivo da župa duguje 410 326, 62 kuna.¹⁹¹ Kada je taj dug plaćen izvođaču radova nije poznato.

Krovopokrivačke je radove najprije trebala izvesti već spomenuta tvrtka *Gradnjaprojekt d.o.o.*, ali je župa našla sponzora za izvođenje tih radova u tvrtci *Gradko d.o.o.* iz Zagreba, pa su ti poslovi 2007. godine prebačeni njima, a sami su radovi na krovu započeli u studenom te iste godine, s troškovima od 102 300 kuna.

Ostalih podataka o obnovi eksterijera nema, osim da je obnova zvonika bila dovršena do 2008. godine.¹⁹² Već je ranije spomenuto kako obnova jest dovršena, s izuzetkom prizemne etaže pročelja i portala, koja još stoji u skelama.

Sl 15. Pročelje i zvonik nakon radova

¹⁹¹ A BK, *Izviješće o stanju potraživanja tvrtke „Gradnjaprojekt-Zagreb“* prema župi sv. Ćirila i Metoda na dan 28.2.2009., str. 3.

¹⁹² Kekić, 2009: 129.

7. Konzervatorski problemi pri posljednjim intervencijama na sklopu grkokatoličkog sjemeništa i crkve sv. Ćirila i Metoda

Restauratorsku je tendenciju 19. stoljeća s vremenom sasvim istisnula tzv. biološka zaštita, nametnuvši se krajem 19. stoljeća pa sve do sredine 20. stoljeća kao dominantna doktrina o zaštiti kulturne baštine. Biološka je zaštita usavršila postavke konzervatorskog stava koji je prvi potaknuo znanstveni pristup spomeniku – valoriziranje „biološkog rasta“ spomenika, kojeg čine svi njegovi, jednako vrijedni, povijesni slojevi.¹⁹³

Biološka je zaštita polovicom 20. stoljeća, s osobitim uzletom 60-ih i 70-ih godina polako zamijenjena novom doktrinom, koje je ostala temelj.¹⁹⁴ Tu konzervatorsko-restauratorsku doktrinu, kako je već spomenuto, Tomislav Marasović naziva aktivnom zaštitom, a Anđela Horvat stvaralačkim pristupom zaštiti spomenika. Ona se pojavila kao reakcija na ekstreman konzervatorski stav biološke zaštite, koji je često dovodio do pasivnosti i zanemarivanja spomenika zbog nevoljkosti da se u njih ikako intervenira.

Riječ je o multidisciplinarnom znanstvenom pristupu koji vrednuje sve osobine graditeljskog nasljeđa, a koji je izrastao iz sveukupnog povijesnog iskustva u pristupu baštini. Takva zaštita se nije bavila samo najvrijednijim pojedinačnim spomenicima, već i onima koji imaju manju estetsku ili povijesnu vrijednost, ali su sastavni dio šire povijesne ili ambijentalne cjeline. Proširivanje interesa zaštite i njena složenija organizacija dovela je i do toga da se sam postupak zaštite usložnio, te ga i danas čine četiri faze: popisno-registracijska obrada, koju vodi nadležna služba zaštite, analitička obrada, koja se odnosi na temeljito proučavanje i dokumentiranje zatečenog stanja spomenika i arhivske građe te valorizacije, zatim sama izvedba zaštite ili obnove, te sustavni nadzor i održavanje spomenika.¹⁹⁵

¹⁹³ Marasović, 1985: 9.

¹⁹⁴ Marasović, 1985: 9.

¹⁹⁵ Marasović, 2002: 209.

Još jedan važan element ovakve konzervatorsko-restauratorske prakse je vrednovanje svakog sloja jednako i percipiranje spomenika kao amalgama kulture i povijesti. Pritom se ne uzima u obzir samo sam spomenik ili cjelina, već i neposredna okolina toga spomenika, bilo da se radi o gradskom tkivu ili prirodnoj okolini. Ovdje treba dodati i to da je tek ovaj pristup zaštiti bio afirmirao umjetnički doprinos koji spomeniku daje nositelj restauratorskog zahvata.

Danas ovakva aktivna zaštita u praksi više nije dominantna, već je odnos prema baštini heterogen, što znači da nositelji intervencija biraju pristup spomeniku prema vlastitoj prosudbi, sposobnostima i mogućnostima, a taj pristup varira od konzervatorskog pristupa do interpolacije.

Vrednovanje svih povijesnih slojeva i promjena koncepta baštine posebno jasno dolazi do izražaja u stavu zaštite, a i kritike, prema historicizmu, koji je dolaskom secesije i moderne obezvrijeđen, označen kao buržujski, imitatorski stil koji glorificira prošlost koju je moderno društvo nadišlo, pa su ga i mnoge onovremene intervencije u arhitekturi i urbanizmu zatirale i mijenjale, što se osobito dobro vidi u današnjem Zagrebu čiji je centar doživio svoju ekspanziju upravo u vrijeme historicizma.

Restauratorski radovi na sklopu grkokatoličkog sjemeništa i crkve sv. Ćirila i Metoda trenutno su pri kraju. Tim se radovima najviše interveniralo u samu crkvu, dok su na sjemeništu učinjeni najnužniji popravci, adaptacije i obnovljena je fasada. Intervencija je pokrenuta prvenstveno zbog očuvanja aktualne funkcije zdanja, a to je funkcija konkatedralne i sjemenišne crkve. Čitav je sklop u eksterijeru bio oštećen djelovanjem vlage, atmosferskog zagađenja i zagađenja od ispušnih plinova automobila, a u interijeru također djelovanjem vlage, dima svijeća i insekata u drvu i na tkanini.

U pristupu ovim radovima Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode dao je uputu da se čitav sklop oprezno obnovi u skladu sa svojim povijesno-umjetničkim integritetom i pazeći na sve njegove vrijednosti. Ipak, takvo što je ipak jedan skup proces koji nije mogao biti izveden. Stoga

je učinjen kompromis – pročelje sjemeništa obnovljeno je u skladu sa svojim posljednjim živim slojem, koji je poznat sa fotografija, ali bez uključivanja pitanja autentičnih materijala u problem, dok je restauriranje pročelja crkve pristao financirati Grad Zagreb, budući da je riječ o spomeniku kulture, i u tom se procesu pojavilo, između ostalih, i pitanje materijala. Dakle, u praksi je ipak „vrijednijem“ spomeniku posvećena veća pažnja, prvenstveno iz financijskih razloga.

Bez obzira na to što je obnovu eksterijera crkve pristao financirati Grad Zagreb, sredstava je bilo u ograničenoj količini i stizala su u etapama, što je i razlog otezanja radova. Ta su ograničena sredstva nužno utjecala i na samu izvedbu, jer, kako smo saznali iz razgovora s profesorom Jurićem, restauratori, majstori i ostali radnici su bili plaćeni po satu, i ti su radni sati bili ograničeni proračunom na koji je pristao Grad Zagreb. Još jedan problem s kojim su se susreli izvođači radova pri izradi detaljnog plana restauriranja bio je i posvemašnji nedostatak arhivskih podataka, što će reći da se ni ovdje nije mogao sasvim ispoštovati postupak koji pretpostavljana suvremena konzervatorsko-restauratorska praksa. Ta je poteškoća osobito došla do izražaja pri rekonstrukciji zidnog oslika, jer je crkva 1960-ih godina bila obijeljena, vjerojatno zbog nedostatka novaca da se oslik obnovi prema izvorniku, pa su ispod tog sloja boje tek mjestimično pronađeni tragovi oslika. Ni komparativna analiza oslika najbližeg sličnog Bolléovog projekta, križevačke katedrale, nije bila od velike pomoći, budući da se radi o crkvama različitog stila, koliko su god vremenski i autorski bliske.

Kada je riječ o prezentaciji spomenika kako ju klasificira Ivo Maroević, možemo za ovaj sklop, od kojih se time osobito ističe crkva, reći da je prezentiran kombinacijom dvaju načina – prezentacijom posljednjeg živog sloja i prezentacijom posljednje cjelovite faze.¹⁹⁶ Naime, Bolléova intervencija nakon potresa 1880. godine bila je toliko sveobuhvatna da je sasvim izmijenila Felbingerovu klasicističku crkvu, pa čini i posljednju cjelovitu fazu u životu

¹⁹⁶ Maroević, 1986: 78.

građevine, ali i posljednji živi sloj, osobito kada se uzme u obzir da o izgledu crkve prije Bolléove intervencije ima minimalno podataka.

Najveća je vrijednost ove crkve upravo u Bolléovom doprinosu i u tome što ona o tom istom značaju svjedoči usprkos svojoj „marginalnosti“ u njegovom opusu, za što je najvjerojatnije glavni razlog financijske, ali i vremenske prirode, budući da je situacija u Zagrebu nakon potresa 1880. bila takva da je Bollé radio na velikom broju projekata, a novaca je bilo u ograničenoj količini. Također treba uzeti u obzir da se radilo o manjoj župi, o manjem stupnju oštećenosti crkve nakon potresa, i o crkvi koja ni nije imala veliku spomeničku vrijednost u 19. stoljeću. Sve je ovo dovelo do toga da je Bollé bio slobodan da se izrazi svojom verzijom bizantskog stila u potpunosti, jer nije brinuo o starijem sloju, ali je isto tako morao ispoštovati načela jedinstva stila, umjetničkog obrta na razini visoke umjetnosti i autentičnosti materijala s ograničenim sredstvima. Bollé je, dodavši crkvi visoki zvonik, doprinio njenom isticanju u veduti Gornjeg grada i dodao joj na ambijentalnoj vrijednosti, jer se tako preuređena više isticala u svojoj neposrednoj okolini, te je i danas važna točka na popularnoj turističkoj ruti.

Određena se paralela može povući i sa intervencijama na crkvi sv. Marka, koja s crkvom sv. Ćirila i Metoda čini širu ambijentalnu cjelinu Gornjeg grada i koja se nalazi na istoj turističkoj ruti. Na ovu se izvorno prijelaznu romaničko-gotičku crkvu već u baroku počelo djelovati u smjeru zaštite, kada su zbog trošnosti četiri kamene figure i jedno poprsje s portala na južnom pročelju zamijenjene drvenima.¹⁹⁷ Druge intervencije uslijedile su nakon požara u 17. i 18. stoljeću, i sve su one doprinjele uslojavanju spomenika. To je uslojavanje dovelo do toga da su se u *Viencu* početkom 19. stoljeća pojavili tekstovi koji su izražavali nezadovoljstvo izgledom crkve, a neki su čak predlagali i njeno rušenje.¹⁹⁸ Kompromis je pronađen u odlučivanju za obnovu kojom bi se crkvi vratio njen izvorni gotički izgled. Za taj je zadatak odabran Schmidt,

¹⁹⁷ Szabo, 1994: 4.

¹⁹⁸ Szabo, 1994: 12.

koji mu je pristupio 1876., a radove je vodio Bollé do 1882. godine.¹⁹⁹ Tom su prilikom uklonjeni svi barokni oltari i zamijenjeni neogotičkima, izvedeni su prozori sa oslikanim staklima i šiljatim lukovima i umjesto onih s oblina, ugrađen je zapadni portal, interijer je ornamentalno oslikan, a krov je pokriven glaziranim crijepom s prikazom grbova.²⁰⁰ Krajnji je rezultat ove intervencije bio žestoko kritiziran, osobito je glazirani crijep bio smatran prenapadnim, ali po tom pitanju ništa nije poduzeto jer nakon potresa 1880. više nije bilo novaca za nove radove i preinake.²⁰¹ Sljedeću veliku intervenciju, u razdoblju od 1936. do 1938. godine, vodili su kipar Ivan Meštrović, slikar Jozo Kljaković i ondašnji župnik Svetozar Rittig.²⁰² Njihov je cilj bio uklanjanje neogotičkih elemenata i prikazivanje izvornog kamena, jer je u to vrijeme historicizam bio obezvrijeđen, radi čega je skinuta žbuka i uklonjeno popločenje u interijeru, a nakon čitavog projekta od historicističke je intervencije ostao samo krov s glaziranim crijepom, prozori s oslikanim staklima i zapadni portal.²⁰³ Točno trideset godina kasnije započeti su novi radovi, koji su trajali do sredine sedamdesetih, pod vodstvom Restauratorskog zavoda Hrvatske, koji su bitno promijenili vanjski izgled crkve – uklonjena je plitka kvadarska rustika s pročelja i zidovi su glatko žbukani, te su prezentirani nalazi otkriveni u procesu skidanja žbuke (ranogotička trifora na južnom pročelju, zazidani upornjak na sjevernoj apsidi i dr.).²⁰⁴ Ovo je prezentiranje slojevitosti istovremeno zatomilo neogotičku fazu crkve i bilo kritizirano od strane Ive Maroevića u članku „*Spomenici kulture i restauratori*“ u „*Vijestima muzelaca i konzervatora Hrvatske*“ (1975.) zbog narušavanja cjelovitosti pročelja.²⁰⁵ Kroz osamdesete i devedesete godine također su izvedeni manji radovi na crkvi, u kontinuitetu s onima započetima 1968. Posljednja faza ove iste, kontinuirane obnove, dovršena je 2009. godine, i 29. ožujka nadbiskup kardinal Josip Bozanić vodio je svečanu misu povodom završetka radova i potpune

¹⁹⁹ Szabo, 1994: 13.

²⁰⁰ Dobronić, 1967: 19.

²⁰¹ Damjanović, 2009b: 341.

²⁰² Dobronić, 1967: 20.

²⁰³ Dobronić, 1967: 20.

²⁰⁴ Szabo, 1994: 23.

²⁰⁵ Szabo: 1994: 23.

obnove crkve.²⁰⁶ Krajnji je rezultat ovih radova da je zapadno pročelje u cijelosti obnovljeno prema izvornom historicističkom stanju i u odgovarajućim materijalima, da su dijelovi zapadnog portala dobili okvir s visokim fijalama čije vrhove krasi grifoni, da je obnovljen zvonik i da se u prijašnjoj fazi otkrivena gotička trifora sada ističe različitosti materijala.²⁰⁷ Ono što je najvrjednije u ovoj obnovi je činjenica da je ona reafirmirala historicistički neogotički sloj spomenika, u skladu s općim uvažavanjem historicizma kao po sebi vrijednog povijesnoumjetničkog razdoblja, i to ju povezuje s obnovom crkve sv. Ćirila i Metoda.

Obnova sklopa sjemeništa i crkve možda i nije tekla sasvim glatko, ponajviše zbog nedostatka arhivskih podataka o prijašnjem izgledu crkve, ali je u danim finacijskim uvjetima izvedena doista najbolje moguće. Zanimljiva je svakako i podudarnost da su slične okolnosti financijske i vremenske ograničenosti obilježile i izvorno stanje crkve, odnosno Bolléovu pregradnju krajem 19. stoljeća.

²⁰⁶ N.N., <http://www.glas-koncila.hr/portal.html?catID=&conID=10775&act=view>, pristupljeno 15.12.2012.

²⁰⁷ Dorotea Jendrić, <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=4729>, 2.4.2009., pristupljeno 15.12.2012.

Zaključak

Veliki problem pri izradi ovog rada bio je nedostatak informacija, kako o povijesti crkve i sjemeništa, tako i o posljednjoj i još uvijek aktualnoj obnovi. Čini se da je to nešto što prati ovaj spomenik – nema mnogo informacija o crkvi prije Bolléa, pa ni poslije njega, kao što smo vidjeli da su se restauratori na čelu s Dujom Jurićem pomučili u traganju za informacijama o izvornom izgledu interijera crkve. Možda nas to ne mora čuditi kad uzmemo u obzir da je riječ o manjoj crkvi, o manjoj župi i k tome o jednoj vjerskoj manjini, što sve znatno utječe na financijske i organizacijske mogućnosti župnika i ravnatelja sjemeništa.

Rad je pokazao da se praksa zaštite spomenika provodi temeljito, ali sporo, i da ju onemogućava mnoštvo otegotnih okolnosti, od kojih se financijska ograničenost nameće kao najsnažnija. U takvim je okolnostima ovaj sklop, obnovljen u skladu sa suvremenom afirmacijom historicizma kao stila sa vlastitim povijesnoumjetničkim kvalitetama i u skladu s tendencijama suvremene zaštite, obnovljen sasvim dobro.

Bibliografija

1. BADURINA, A. (ur.) (1990.), Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Kršćanska sadašnjost, 140, Zagreb
2. DAMJANOVIĆ, D. (2009.a), Neogotička arhitektura u opusu Hermana Bolléa, „Prostor“, 2009., 17, 244-267, Zagreb
3. DAMJANOVIĆ, D. (2009.b), Narodni motivi u projektima Friedricha von Schmidta za Hrvatsku, „Stud. ethnol. Croat.“, 2009., 21, 331-354, Zagreb
4. DAMJANOVIĆ, D. (2010.), Herman Bollé i obnova građevina zagrebačkog Stolnog kaptola nakon potresa 1880. godine, „Radovi Instituta za povijest umjetnosti“ 2010., 34, 131-148, Zagreb
5. DAMJANOVIĆ, D. (2011.), Bečka Akademija likovnih umjetnosti i hrvatska arhitektura historicizma. Hrvatski učenici Friedricha von Schmidta. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Gliptoteka, 9-24, Zagreb
6. DOBRONIĆ, L. (1967.), Zagrebački Gornji grad nekad i danas. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 10-20, Zagreb
7. HORVAT, A. (1944.), Konzervatorski rad kod Hrvata, Hrvatski državni konzervatorski zavod, 12-20, Zagreb
8. HORVAT, R. (1942.), Prošlost grada Zagreba. Kulturno-historijsko društvo Hrvatski rodoljub, 12-125, Zagreb
9. IVANIŠEVIĆ, G. (2000.), Grkokatolička katedrala Presvetog Trojstva i biskupski dvor u Križevcima. Sestre bazilijanke hrvatske viceprovincije, Zagreb
10. JOVANOVIĆ, Z. (2009.) Kroz dveri ka svetlosti : leksikon liturgike, simbolike, ikonografije i graditeljstva pravoslavne crkve, Prg, 148-763, Beograd

11. KEKIĆ, N. (1987.), Iz župe sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, „Žumberački krijes“, 1987., 78-85, Zagreb
12. KEKIĆ, N. (1996.), Iz kronologije župe sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, „Žumberački krijes“, 1996., 261-269, Zagreb
13. KEKIĆ, N. (1998.), Iz župe sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, „Žumberački krijes“, 1998., 249-253, Samobor
14. KEKIĆ, N. (2000.), Župa sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, „Žumberački krijes“, 2000., 200-210, Zagreb
15. KEKIĆ, N. (2002.), Iz župe sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, „Žumberački krijes“, 2002., 234-243, Zagreb
16. KEKIĆ, N. (2003.), U župi sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu kroz 2002. godinu, „Žumberački krijes“, 2003., 247-255, Zagreb
17. KEKIĆ, N. (2005.), Grkokatolička župa sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, „Žumberački krijes“, 2005., 166-176, Zagreb
18. KEKIĆ, N. (2007.), Grkokatolička župa sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, „Žumberački krijes“, 2007., 165-171, Zagreb
19. KEKIĆ, N. (2009.), Župa sv. Ćirila i Metoda tijekom 2008. godine, „Žumberački krijes“, 2009., 120-129, Zagreb
20. KEKIĆ, N.; HRANILOVIĆ, D. (2012.), Dogodilo se tijekom 2011. godine u župi sv. Ćirilai Metoda u Zagrebu, „Žumberački krijes“, 2012., 132-143, Zagreb
21. MALEKOVIĆ, V. (ur.) (2000.), Historicizam u Hrvatskoj : Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 17.2.-28.5.2000. Muzej za umjetnost i obrt, 13-39, Zagreb

22. MARASOVIĆ, T. (1985.), Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu, Sveučilište u Splitu – Društvo konzervatora Hrvatske, Zagreb – Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 9-10, Split
23. MARASOVIĆ, T. (2002.), Kulturna baština 2. Veleučilište u Splitu, 194-209, Split
24. MAROVIĆ, I. (1986.), Sadašnjost baštine. Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, 78-79, Zagreb
25. MARTINČEVIĆ, B. (1999.), Istraživanje za pripremu kiparsko-klesarskih radova na crkvi sv. Ćirila i Metoda. Samizdat, 2-3, Zagreb
26. MUHIN, N. (ur.) (2008.), Preobraženi hram. Eparhijski upravni odbor Eparhije zagrebačko-ljubljanske, 26-29, Zagreb
27. N.N. (1962.), Jubilarni šematizam križevačke eparhije. Ordinarijat križevačke eparhije, umnoženo vlastitim ciklostilom, 12-13, Križevci
28. N.N., (1966.), Župa sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, „Žumberački kalendar“, 257-267, 1966., Zagreb
29. SZABO, E. (1994.), Crkva sv. Marka u Zagrebu : konzervatorsko-restauratorska obnova od 1968. godine do danas, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, 3-23, Filozofski fakultet, Zagreb
30. ŠIMRAK, J. (1932.), Spomenica: o 250-godišnjici Grkokatoličkog sjemeništa u Zagrebu 1681.-1931. Grkokatoličko sjemenište u Zagrebu, 8-153, Zagreb

Arhivska građa

31. Državni arhiv u Zagrebu, Opatička 29, Zagreb; Predmet: Ćirilometodska 1

32. Arhiv Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode, Kuševičeva 2, Zagreb;
Predmet: Ćirilometodska 1

33. Privatni arhiv biskupa Nikole Kekića pri župnom uredu sv. Ćirila i Metoda, Ćirilometodska ,
Zagreb

Izvori s interneta

34. JENDRIĆ, D., Skinute su skele s drevne građevine koja je postala simbolom Zagreba i koja se prvi put spominje u dozvoli Bele IV. iz 1256. godine, <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=4729>, pristup 15. prosinca 2012.

35. N.N., Završena obnova crkve sv. Marka na zagrebačkome Gornjem gradu, <http://glas-koncila.hr/portal.html>, pristup 15. prosinca 2012.

36. N.N., Grkokatoličko sjemenište u Zagrebu, <http://krizevci.hbk.hr/sjemeniste.html>, pristup 15. prosinca 2012.

Popis ilustracija

Slika 1. Izvod iz Katastarskog plana za katastarsku česticu 1572., 16. ožujak 2007., Zahtjev za korištenje sredstava spomeničke rente, Predmet Ćirilometodska 1, Arhiv Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode u Zagrebu, Kuševićeva 2. Fotografiju snimila Sonja Prijić

Slika 2. Refektorij 1768., fotografija skenirana iz Šimrak, J. (1932.), Spomenica: o 250-godišnjici Grkokatoličkog sjemeništa u Zagrebu 1681.-1931., Grkokatoličko sjemenište u Zagrebu, Zagreb, str. 42.

Slika 3. Pogled na Gornji grad odozgo, crtež Franje Maticke, 1864., skenirano iz Horvat, R. (1942.), Prošlost grada Zagreba. Kulturno-historijsko društvo Hrvatski rodoljub, Zagreb, str. 66.

Slika 4. Nacrt pročelja crkve sv. Vasilija, skenirano iz Dobronić, L. (1967.), Zagrebački Gornji grad nekad i danas. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, str. 10.

Slika 5. Bolléov projekt rješenja pročelja, fotokopija iz arhivske građe za predmet Ćirilometodska 1, Državni arhiv u Zagrebu, Opatovina 11

Slika 6. Zgrada sjemeništa prije obnove, istočno pročelje. Skenirano prema fotografijama iz Predmet Ćirilometodska 1, Arhiv Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode u Zagrebu, Kuševićeva 2.

Slika 7. Detalj južnog pročelja sjemeništa nakon obnove. Fotografiju snimila Sonja Prijić, rujan 2012.

Slika 8. Crkva prije obnove, skenirana iz Martinčević, B. (1999.), Istraživanje za pripremu kiparsko-klesarskih radova na crkvi sv. Ćirila i Metoda. Samizdat, Zagreb, str. 4.

Slika 9. Pogled na obnovljene crkvu i sjemenište iz Ćirilometodske ulice, fotografiju snimila Sonja Prijić, rujan 2012.

Slika 10. Detalj ostatka izvorne slikane dekoracije na južnom zidu, ispod dekorativnog friza, pronađen nakon skinutog preslika, skenirano iz fotodokumentacije radova na crkvi, Arhiv biskupa Nikole Kekića

Slika 11. Isti detalj kao na prethodnoj slici, nakon obnove oslika, skenirano iz fotodokumentacije radova na crkvi, Arhiv biskupa Nikole Kekića

Slika 12. Ikonostas nakon obnove, fotografiju snimila Sonja Prijić, rujan 2012.

Slika 13. Pogled u svetište na oltar, kivot, ripide i križ nakon obnove, fotografiju snimila Sonja Prijić, rujan 2012.

Slika 14. Detalj oštećenja na donjoj zoni polustupova na zabatu, skenirano iz Martinčević, B. (1999.), Istraživanje za pripremu kiparsko-klesarskih radova na crkvi sv. Ćirila i Metoda. Samizdat, Zagreb, str. 4.

Slika 15. Pogled na obnovljenu, gornju zonu pročelja i zvonik, fotografiju snimila Sonja Prijić, rujan 2012.

SAŽETAK

Rad je podijeljen u sedam poglavlja. Prvo se poglavlje bavi smještajem grkokatoličke vjerske manjine u kontekst Republike Hrvatske, a drugo smještajem grkokatoličke crkve sv. Ćirila i Metoda i njenog sjemeništa u povijesni i urbanistički kontekst Gornjeg grada. U trećem su poglavlju izložene specifičnosti i problemi historicizma, razdoblja koje je oblikovalo crkvu sv. Ćirila i Metoda. Četvrto i peto poglavlje bave se poviješću i ranijim konzervatorsko-restauratorskim zahvatima na sjemeništu i crkvi, dok je šesto poglavlje posvećeno posljednjoj fazi obnove crkve i svetišta, koja traje i danas. Sedmo, i posljednje, poglavlje, ističe posebnosti i probleme s kojima su se susreli restauratori koji su radili na ovoj obnovi.

Ključne riječi: *obnova grkokatoličke crkve i sjemeništa sv. Ćirila i Metoda, Bollé, historicizam, Gornji grad.*

SUMMARY

This thesis is divided into seven chapters. The first chapter deals with the position of the Greek Catholic religious minority in the Republic of Croatia, and the second deals with the position of the Greek Catholic church and its seminary inside the urbanistic and historical context of the Upper Town in Zagreb. The third chapter underlines some specificities and problems of historicism, an age that shaped the church and seminary this thesis is about. The fourth and fifth chapters are dedicated to the history and some earlier interventions in the thirties, the fifties and the sixties in the church and seminary, while the sixth chapter is dedicated solely to the last, and still current, restoration of the seminary and church. The seventh, and also the final chapter, deals with some peculiarities and problems restorers working on this church and seminary faced.

Key words: *the restoration of the Greek Catholic church and seminary of Saints Cyril and Methodius, Bollé, historicism, the Upper Town*